

LOVORKA ČORALIĆ

Hrvatski institut za povijest

Opatička 10, 10000 Zagreb, Republika Hrvatska

TRAGOM CRNOGORSKIH ISELJENIKA U MLECIMA (XV.-XVII. st.)

U radu se, na osnovi izvorne građe iz mletačkih arhiva, kao i na osnovi postojećih saznanja historiografije, predstavljaju temeljne odrednice iz povijesti iseljavanja iz Crne Gore u Mletke u razdoblju od XV. do uključivo XVII. stoljeća. Raščlanjuju se vremenski okvir i razdoblja najučestalijih useljavanja Crnogoraca u Mletke, način njihove ubilježbe u vrelima, mjesta stanovanja unutar gradskih predjela i župa, zanimanja, gospodarske mogućnosti i standard, svakodnevlje u krugu obitelji i prijatelja, vjerski život i odnosi s tamošnjim crkvenim ustanovama i duhovnim osobama, kao i povezanost sa zajednicom useljenika podrijetlom sa šireg područja istočne jadranske obale.

Ključne riječi: *Crna Gora, Mleci, Mletačka Republika, migracije, srednji vijek, rani novi vijek*

Razdoblje kasnog srednjeg i ranog novog vijeka obilježili su, kada je riječ o širem području europskoga jugoistoka, osmanlijski prodori, ratna događanja, razaranja i krupne demografske promjene. Tijekom toga vremena, a posebice u drugoj polovici XV. i u XVI. stoljeću odvijale su se – kao jedna od najizrazitijih posljedica ratova i opće nesigurnosti – u brojčanim omjerima velike migracije starosjedilačkog žiteljstva prema suprotnoj obali Jadrana, obuhvaćajući širok pojas priobalja i unutrašnjosti od Veneta do Apulije. Mleci – kao glavni grad za najveći dio žiteljstva sa istočne jadranske obale, ali i jedno od tada gospodarski najmoćnijih središta Jadrana i Sredozemlja - za brojne će, etnički i vjerski raznolike nacionalne skupine, predstavljati jedno od najučestalijih odredišta.

U ovome ću prilogu, tragom izvornog gradiva iz mletačkih pismohrana, kao i na osnovi postojećih saznanja iz historiografije¹, predstaviti temeljne odrednice koje

¹ O useljeničkim nacionalnim skupinama u Mlecima usporedi neka važnija djela i radove: G. FEDALTO, *Stranieri a Venezia e a Padova*, u: *Storia della cultura Veneta*, sv. III/1 (*Dal primo*

se odnose na iseljavanje, život i djelovanje crnogorske zajednice u Mlecima u razdoblju od XV. do uključivo i XVII. stoljeće. U razmatranje su uključeni ponajprije oni dokumenti u kojima se izrijeком za useljenika bilježi naziv *de Monte Negro*, pod kojime su onovremena mletačka vrela razumijevala iseljenike s podlovcenskog područja odnosno sa užeg prostora srednjovjekovne Zete. Useljavanja s drugih područja današnje Crne Gore obrađena su u nekim prethodnim uradcima ili su u pripremi za objavljivanje.² Kao temeljna građa u radu su mi ponajprije poslužile bilježničke oporuke (*Notarile testamenti*, dalje: NT), pohranjene u Državnom arhivu u Mlecima (*Archivio di Stato di Venezia*, dalje: ASV). Osim ove građe, opsegom najpotpunije obrađene, korišteni su (iz iste pismohrane) i spisi mletačke inkvizicije (*Santo Uffizio*, dalje: SU). Iz arhiva bratovštine Sv. Jurja i Tripuna (*Archivio della Scuola Dalmata dei Ss. Giorgio e Triffone*, dalje: *Archivio Scuola Dalmata*)

Quattrocento al Concilio di Trento), Vicenza 1980. (dalje: FEDALTO 1980.), str. 499.-535.; ISTI, *Stranieri a Venezia e a Padova 1550-1700*, u: *Storia della cultura Veneta*, sv. IV/2 (*Il Seicento*), Vicenza 1984. (dalje: FEDALTO 1984.), str. 251.-279.; B. IMHAUS, *Le minoranze orientali a Venezia 1300-1510*, Roma 1997. O iseljavanjima sa istočne obale Jadrana u Mletke, ponajprije sa hrvatskog etničkog prostora, pisala sam u više svojih prethodnih radova. Usporedi: L. ČORALIĆ, *Duhovne osobe s hrvatskih prostora u Mlecima od XIV. do XVIII. stoljeća*, *Croatica christiana periodica*, god. XVI., br. 30., Zagreb 1992., str. 36.-71.; *Legati hrvatskih iseljenika u Veneciji vjerskim ustanovama u domovini*, *Croatica christiana periodica*, god. XVII., br. 31., 1993., str. 49.-128. (dalje: ČORALIĆ 1993.); *Prisutnost doseljenika sa istočnojadranske obale u Veneciji od XIII. do XVIII. stoljeća*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, sv. 26., Zagreb 1993., str. 39.-78.; *U gradu Svetoga Marka: Povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, Zagreb 2001. (dalje: ČORALIĆ 2001.); *Hrvati u procesima mletačke inkvizicije*, Zagreb 2001. (dalje: ČORALIĆ 2001A); *Hrvatski prinosi mletačkoj kulturi: odabrane teme*, Zagreb 2003.

² L. ČORALIĆ, *Iseljenici iz grada Kotora u Mlecima (XV.-XVIII. st.)*, *Povijesni prilozi*, god. 17., Zagreb 1998., str. 133.-155.; ISTA, *Život i djelovanje kotorskih patricija u Mlecima od 16. do 18. stoljeća*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, sv. 31., Zagreb 1998., str. 131.-140.; ISTA, *Iz prošlosti Boke: budvanska zajednica u Mlecima (XV.-XVIII. st.)*, *Povijesni prilozi*, god. 19., Zagreb 2000., str. 125.-152.; ISTA, *Peraštani u Mlecima (15.-18. stoljeće)*, u:

uporabljene su knjige godišnjih prihoda i rashoda bratovštine (*Libri conti e spese della Scuola di San Zorzi et San Trifone della Nation Dalmata*, dalje: LCS), kao i izvješća s godišnjih skupština bratovštine (*Capitolar della Veneranda Scuola di Ss. Giorgio e Triffone della Nation Dalmata*, dalje: *Capitolar*). Tragom podataka iz spomenute građe predstaviti ću temeljne odrednice koje se odnose na život i djelovanje crnogorske iseljeničke zajednice u Mlecima: način njihova bilježenja u mletačkim vrelima, vremenski okvir i tijek iseljavanja unutar pojedinih vremenskih odsječaka, mjesta stanovanja unutar mletačkih gradskih predjela i župa, zanimanja i gospodarske mogućnosti, svakodnevlje, obiteljske i prijateljske veze, kao i odnose s mletačkim crkvenim ustanovama i duhovnim osobama. U sklopu ovih razmatranja, posebna će pozornost biti upravljena i na povezanost iseljenika iz Crne Gore sa useljeničkim skupinama podrijetlom sa šireg područja istočnog Jadrana.

Ime, očevo ime i zavičaj: način bilježenja u vrelima

U mletačkim se vrelima iseljenici s užeg područja srednjovjekovne Zete odnosno podlovcenskog prostora, bilježe uobičajenom oznakom *de Monte Negro* (*Montenegro, Monte nigro*). Uz ime iseljenika, vrela najčešće bilježe i imena njihovih očeva odnosno – u primjeru iseljenica – njihovih supruga. Uz uobičajena kršćanska imena, mletački nam izvori (i pored primjetnog venetiziranja istih) otkrivaju i niz slavenskih imena (Dragiša, Juro/Đuro, Milica, Rade, Stana i dr.), dočim je ubilježba konkretnih prezimena vrlo rijetka. Iznimku predstavljaju oporučni spis crnogorske iseljenice Klare, kćeri Rade Milavića (*Milavichi*)³ te dobro poznat i u historiografiji

Stjepanu Antoljaku u čast (zbornik), urednik Josip Kolanović, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2003., str. 199.-210. Rad koji će obuhvatiti useljenike u Mletke s područja označenog *de Zeta* u pripremi je.

³ ASV, NT, b. 851., br. 5., 13. I. 1506.

predstavljen iskaz posljednje volje tada najznamenitijeg iseljenika iz ovih krajeva – Đurđa Crnojevića.⁴ Zanimljivo je da se prezime Crnojević (u mletačkim vrelima ubilježeno kao *Cernovich*) javlja i u kasnijem razdoblju – riječ je o *ser* Ivanu (*Zuanne, Zanetto*) Crnojeviću (*Cernovich*), koji se kao pomorac (*navigante, mariner*) bilježi u Mlecima u drugoj polovici XVI. stoljeća, ali nam njegova moguća veza sa ovom uglednom obitelji nije poznata.⁵

Vremenski okvir iseljavanja

Razmatranje učestalosti useljavanja Crnogoraca u Mletke moguće je na osnovi brojidbene raščlambe najčešće uporabljenog uzorka - – oporučnih spisa. Istraživanja oporuka prema godinama njihova nastanka (vidi: *prilog 6*) zorno pokazuju kako se težište njihove nazočnosti u gradu na lagunama odvijalo u stogodišnjem razdoblju od oko 1475. do 1575. godine, pri čemu je najučestalije bilježenje Crnogoraca u ovoj vrsti mletačkih vrela zabilježeno u razdoblju od 1551. do 1575. godine. U razdobljima prije ovih frekventih vremenskih odsječaka (do sredine XV. stoljeća), kao i u vrijeme nakon 1575. godine, spomen crnogorskih useljenika u Mlecima vrlo je mali i svodi se isključivo na nekoliko pojedinačnih primjera.

⁴ Oporuka Đurđa Crnojevića napisana je u Milanu 1499. godine i, kao pismo, poslana njegovoj supruzi Isabetti Erizzo u Mletke. Pohranjena je u Državnom arhivu u Mlecima u fondu spisa bilježničkih oporuka (ASV, NT, b. 1183., br. 208.). Dijelove oporuke objavio je J. N. TOMIĆ u radu *Prilozi za istoriju Crnojevića i Crne Gore*, Spomenik SANU, knj. XLVII., Beograd 1909., str. 1.-48., dočim je jedna od cijelovitih verzija objavljena u radu I. KUKULJEVIĆA *Spomenici bosanski i crnogorski*, Arkiv za pověstnicu jugoslavensku, knj. II., Zagreb 1852., str. 41.-45. Potpuno kritičko izdanje, u sklopu kojega su objavljeni latinski i talijanski prijevod Đurađeve oporuke (izvornik pisan slavenskim jezikom nije pronađen) objavio je M. MILOŠEVIĆ u djelu *Testament Đurđa Crnojevića*, Podgorica-Cetinje 1994.

⁵ ASV, NT, b. 277., br. 338., 15. IX. 1558.; NT, b. 442., br. 744., 24. II. 1570. Godine 1558. (u sklopu istoga dokumenta) bilježi se i *Matthia de Maria Cernevich*.

Razmotrena raščlamba ne pruža nam u potpunosti točan odgovor na pitanje o broju crnogorskih useljenika u pojedinim razdobljima. Naime, oporuke su najčešće napisane u zrelijoj životnoj dobi iseljenika, a nikako u samom trenutku njegovog useljavanja u Mletke. Stoga je - kako bi se točnije odgovorilo na pitanje o intenzitetu useljavanja u pojedinim razdobljima - potrebno uzeti u obzir i neke pretpostavke sadržane u oporučnim podacima, na osnovi kojih se može približno utvrditi trenutak useljenja svakog oporučitelja⁶. Prema tako rašlanjenim podacima proces useljavanja započeo je nešto ranije te se – prema ovako predočenoj raščlambi – najveći intenzitet crnogorskih useljavanja u Mletke zbivao s kraja XV. i u prvim desetljećima XVI. stoljeća. Ovakvi statistički pokazatelji sukladni su općem trendu iseljavanja sa istočne jadranske obale u Mletke⁷, ali i na šira područja istočnoga dijela Apeninskoga poluotoka. Njihovu uvjetovanost, kao i opseg koji je u pojedinim vremenskim odsječcima prerastao u egzodus s nekih prostora, potrebno je tražiti u konkretnim onovremenim povijesnim okolnostima odnosno vojno-političkim prilikama. Najveći dio europskoga jugoistoka izložen je tada osmanlijskim prodorima, ratnim pustošenjima i razaranjima koja će, u vremenu dugoga trajanja, dovesti do korijentih demografskih promjena u krajevima izloženim višedesetljetnim ratnim djelovanjima. Sa crnogorskoga područja pojačana se iseljavanja, prema tome, odvijaju upravo u doba nestanka velikaškoga roda Crnojevića sa povijesne pozornice, pripajanja Crne Gore Skadarskom sandžaku koncem XV. stoljeća i uprave islamiziranog sina Ivana

⁶ Približnu starost oporučitelja, kao i moguće vrijeme doseljavanja u Mletke, moguće je odrediti na osnovi osobnih podataka o bračnom statusu (neoženjen/neudana; oženjen/udana; udovac/udovica), oporučiteljevim potomcima i ostaloj rodbini te stečenom kapitalu i imovnim mogućnostima (pretpostavka da je za stjecanje znatnijeg kapitala i posjeda u Mlecima bio potreban nešto veći broj godina). Usporednom raščlambom svih tih podataka moguće je približno odrediti doseljenikovu starost, ali i vrijeme useljavanja u Mletke.

⁷ ČORALIĆ 2001., 81.-83.

Crnojevića – Skender-bega (Staniša Crnojević), kada se – prema svim dosadašnjim istraživanjima – prilike kršćanskoga stanovništva na ovim područjima znatno pogoršavaju. Nesigurnost, ratna razaranja, nestanak Crnojevića, izostanak vojne pomoći sa Zapada, česte upravno-teritorijalne promjene i preinake (uklapanje u Skadarski sandžak, potom izdvajanje u zasebnu upravnu jedinicu 1513. godine, ponovno uključivanje u Skadarski sandžak te privremena prisjedinjenja Hercegovačkom i Dukađinskom sandžaku) od konca XV. i tijekom prve polovice XVI. stoljeća, samo su u kratkim crtama navedene opće odrednice koje karakteriziraju stanje na ovim prostorima i objašnjavaju razloge poradi kojim možemo kazati kako je ovaj vremenski odsječak bio vrijeme nemalih migracija starosjedilačkog življa.⁸ Mleci, glavni grad za najveći dio stanovništva duž istočnojadranskoga priobalja, za Crnojeviće ujedno i država na koju su se oslanjali i od koje su očekivali konkretniju pomoć, zasigurno su za brojno crnogorsko žiteljstvo – kao što je to slučaj i sa žiteljima velikoga područja istočne jadranske obale i unutrašnjosti, od Like i Krbave, preko Slavonije, Bosne i Boke do albanskih obalnih gradova – predstavljali jedno od poželjnih, sigurnih i učestalijih odredišta. Brojnost arhivskih vrela iz toga vremena to nam i izravno posvjedočuje.

⁸ J. N. TOMIĆ, *Crnojevići i Crna Gora od 1479-1528. godine*, Glas SANU, knj. LX., Beograd 1901., str. 65.-152.; ISTI, *Prilozi za istoriju Crnojevića i Crne Gore*, Spomenik SANU, knj. XLVII., Beograd 1909., str. 1.-48.; *Historija naroda Jugoslavije*, sv. II., Zagreb 1959., str. 159.-172. (tekst: B. ĐURĐEV). Podrobnije o prilikama na području Crne Gore u navedenom razdoblju usporedi u: *Istorija Crne Gore*, knj. II./2., Titograd 1970.; nav. dj., knj. III./1., Titograd 1975. O iseljavanjima iz Crne Gore, posebno za modernije povijesno razdoblje, usporedi: V. GLUŠČEVIĆ, *Prilog proučavanju migracija u podgoričkom kraju*, Istorijski zapisi, god. LXXV., br. 3.-4., Podgorica 2002., str. 145.-154. (usporedi i ondje navedenu literaturu).

Predjeli, župe, ulice – mjesta stanovanja

U sklopu proučavanja povijesti zajednice crnogorskih iseljenika u Mlecima neizostavna važnost pripada pobližem utvrđivanju njihova mjesta stanovanja odnosno njihovom smještaju unutar mletačkih gradskih predjela (*sestiere*) i župa (*contrada, confinio*).⁹ Dosadašnja istraživanja ove sastavnice pokazuje da su useljeničke skupine sa šireg područja istočne jadranske obale (ponajprije s hrvatskog etničkog prostora) poglavito obitavale u istočnom gradskom predjelu Castello.¹⁰ Predjel obrubljuje najveća i za uplovljavanje brodova najpogodnija mletačka obala – *Riva degli Schiavoni*, koja svoje ime duguje upravo useljenicima s istočnoga Jadrana. Na rubnom dijelu Obale (nasuprot danas luksuznom hotelu Danieli) nalazi se i danas natpis urezan u kamenu: *FINE DI STAZIO DEI ABITANTI DELLA BRAZZA E DI*

⁹ Temeljna i do danas očuvana razdioba grada na šestine ili predjele nastaje najvjerojatnije u vrijeme dužda Sebastiana Ziania (1172.-1178.). Tri predjela smještene su s donje strane Canala Grande: Castello, San Marco i Cannaregio, dok se tri predjela nalaze s gornje strane: San Polo, Santa Croce i Dorsoduro (kojem su pripadali i Mlecima nasuprotni otoci Giudecca i San Giorgio Maggiore). Svaki od šest predjela sastojao se od niza manjih gradskih četvrti (*contrada, confinio*), čija je upravno-teritorijalna podjela odgovarala crkvenoj razdiobi na župe (*parrocchia*). Razdioba na župe ustaljuje se nakon tisućite godine. Potkraj XI. stoljeća u Mlecima je zabilježeno 70 župa koje gotovo s nepromijenjenim brojem i granicama dočekuju Napoleonovo doba, kada ih se više od polovice ukida. Danas Venecija broji 37 župa koje su u odnosu na prethodna stoljeća bitno proširene na prostor dokinutih crkvenih jedinica. Usporedi: A. QUADRI, *Descrizione topografica di Venezia e delle adiacenti lagune*, Venezia 1844.; G. TASSINI, G. Tassini, *Curiosità veneziane, ovvero origini delle denominazioni stradali*, Venezia 1863 (ristampa: Venezia 1990, dalje: TASSINI 1990.); ČORALIĆ 2001., str. 101.-102.

¹⁰ Raščamba velikog broja uzoraka (oporuka) iseljenika s šireg prostora istočnog Jadrana pokazuje da su oni najčešće obitavali u predjelu Castello (oko 50 posto), zatim u predjelima S. Marco (22 posto) i Cannaregio (14 posto). U preostala tri gradska predjela obitavao je najmanji broj useljenika podrijetlom sa istočnog Jadrana (u predjelu Dorsoduro 8 posto, a u predjelima S. Croce i S. Polo po 4 odnosno 3 posto). Usporedi: ČORALIĆ 2001., str. 452.

LESINA.¹¹ Duž Rive degli Schiavoni, ali i u poprečnim ulicama koje vode u srce predjela Castello, dalmatinski i bokeljski su brodari i trgovci, zajedno sa sunarodnjacima iz drugih dijelova istočnoga Jadrana, izlagali i prodavali proizvode rodnoga kraja. U nedalekom arsenalu – stoljećima najprestižnijem vojno-pomorskom zdanju na Sredozemlju – brojni su useljenici nalazili trajno zaposlenje u uvijek traženim graditeljsko-obrtničkim i pomorskim poslovima. U srcu Castella i danas je smještena bratimska udruga Sv. Jurja i Tripuna, središnje mjesto okupljanja iseljenika sa Mlecima suprotne obale Jadrana. Naposljetku, na rubnim dijelovima Castella, uz nekadašnji kompleks dominikanskog samostana (pored današnjih Giardina i izložbenih paviljona vencijskih Biennala), nalazi se četvrt koja imenima svojih ulica, trgova i prolaza i danas svjedoči o davno iščezlim žiteljima “skjavunskog” podrijetla. *Calle* i *Corte Schiavona*, *Corte Piero da Lesina*, *Corte Sabbioncela*, *Corte Solta* i druge ulice i prolazi, zbijeni unutar nevelikog prostora koji je do danas zadržao prepoznatljive obrise siromašne pučke četvrti, stoljećima su predstavljali središnju zonu življenja prekojadranskih useljenika.¹²

Sukladno najvećemu broju prekojadranskih useljenika, i crnogorski su žitelji Mletaka najučestalije prisutni u župama predjela Castello (vidi: *prilog 7*). Statistička raščlamba podataka o mjestima njihova obitavanja ukazuje da je čak 58,33 posto ovih useljenika živjelo i djelovalo u Castelli, pri čemu se izrijeком spominje većina onovremenih župa (ubilježbom prednjače župe S. Provolo, S. Severo, S. Pietro di

¹¹ A. ZANINOVIĆ, *Zapisi o Hvaru i Veneciji*, Hvarski zbornik, sv. 4., Hvar 1976., str. 197.-202; L. ČORALIĆ, *Od hrvatske obale do dubrovačke ulice: hrvatski prinosi mletačkoj toponomastici*, Kolo. Časopis Matice hrvatske, god. VII., br. 4., Zagreb 1998. (dalje: ČORALIĆ 1998.), str. 60.

¹² TASSINI 1990., str. 397., 499., 563., 585.-586., 610.-611.; ČORALIĆ 1998, str. 61.-68.

Castello, S. Giovanni Nuovo, S. Trinità i dr.).¹³ U svim ostalim dijelovima grada, kao i na susjednom otočju, iseljenika s crnogorskog područja zabilježeno je u dvostruko manjem omjeru. Najviše ih vrela bilježe u također pučkim, perfirenim dijelovima predjela Cannaregio (u župama S. Marciliano, S. Fosca, S. Sofia, SS. Apostoli i S. Canciano).¹⁴ U predjelu Dorsoduro, najpoznatijem po velikoj koncentraciji ribara i pomoraca, Crnogorci su obitavali u župama S. Margareta, S. Gregorio i S. Pantaleon¹⁵, dočim se u predjelima S. Marco, S. Polo i S. Croce bilježe isključivo u pojedinačnim primjerima.¹⁶ Naposljetku, izvan samoga grada, Crnogorce bilježimo na nedalekom otočiću Giudecca odnosno u tamošnjoj župi S. Eufemia.¹⁷

¹³ Primjerice: Zanettus filius Petri de Monte Negro de confinio S. Petri de Castello (ASV, NT, b. 959., br. 394., 25. VII. 1505.); Catarina condam Piero de Montenegro della contrada de S. Pietro de Castello (NT, b. 706., br. 147., 30. XII. 1566.); Stana uxor Lazari de Monte Negro de confinio S. Trinitatis (NT, b. 960., br. 684., 3. IX. 1517.); Catarina uxor Stephani Iohannis de Monte Negro de contrada S. Trinità (NT, b. 209., br. 102., 17. IX. 1538.); Peregrina fia del condam Luca de Montenegro de contrada S. Zuane Novo (NT, b. 847., br. 617., 12. VII. 1570.).

¹⁴ Damianus de Monte Negro condam Iohannis de contrada S. Fusca (ASV, NT, b. 742., br. 12., 16. XII. 1493.); Michaela fu Damian de Monte Negro de contrada S. Sofia (NT, b. 81., br. 802., 17. IV. 1547.); Damian de Monte Negro condam Andrea nella contrada de S. Cancian (NT, b. 70., br. 76., 16. II. 1556.); Catarina moglier Nicolò de Rado Schiavonetto de Monte Negro de contrada SS. Apostoli (NT, b. 412., br. 105., 30. VII. 1556.); Margareta fu Damian de Monte Negro habitante in contrada de S. Marcilian (NT, b. 605., br. 34., 13. V. 1560.).

¹⁵ Zorzi de Monte Negro condam Urban del contrada de S. Margareta (ASV, NT, b. 782., br. 923., 29. XI. 1571.); Helena condam Juro de Monte Negro de contrada de S. Pantaleon (NT, b. 683., br. 659., 4. VI. 1581.); Damianus de Montenegro condam Petri de confinio S. Gregorii (NT, b. 878., br. 76., 15. XII. 1500.).

¹⁶ Tako, primjerice, Marija, supruga crnogorskog drvodjelca Nikole, obitava u predjelu S. Marco u župi S. Moisè (ASV, NT, b. 960., br. 556., 13. I. 1508.), dočim u župi S. Silvestro u predjelu S. Polo bilježimo Lenu, udovicu Damjana *de Monte Negro* (NT, b. 1101., br. 172., 26. XI. 1538.). U župi S. Simon Profetta (predjel S. Croce) obitava crnogorski iseljenik Dimitrije Radov (NT, b. 835., br. 114., 24. IX. 1544.).

¹⁷ Clara uxor Luca filio Stephani de Monte Nigro habitante a S. Eufemia a Zudecca (ASV, NT, b. 253., br. 50., 13. II. 1560.); Cornelia filia condam Luca de Monte Negro in contrada S. Eufemia della Zudecca (NT, b. 645., br. 151., 2. VI. 1579.).

Oporučni podaci sadrže, iako ne u svim primjerima, i dodatna saznanja o poblizim mjestima obitavanja useljenika. Tako se, primjerice, uz oznaku župe, ponekad navodi i ime trga, ulice, mosta ili zdanja (najčešće crkve ili samostana) uz koje je smješteno obitavalište useljenika.¹⁸ U više primjera kao dodatni pokazatelji poblizeg mjesta stanovanja navedeni su i vlasnici kuća – najčešće mletački plemići ili tamošnje crkvene ustanove.¹⁹

Zbirnom raščlambom i usporedbom podataka o mjestima stanovanja crnogorskih iseljenika u Mlecima s istovrsnim pokazateljima za druge useljeničke skupine u Mlecima, razvidnom postaje njihova izrazita podudarnost. Nastanjenost Crnogoraca u predjelu Castello, višestoljetnoj središnjoj i najfrekventnijoj zoni useljavanja u grad na lagunama, posvjedočuje i njihovu usmjerenost i upućenost na žiteljstvo s kojime su – bez obzira na vjersku ili etničku pripadnost – dijelili tada zajedničku sudbinu iseljenika, prognanika i izbjeglica.

¹⁸ Primjerice: Catarina mogier Nicolò de Rado Schiavonetto de Monte Negro tentor in la contra de SS. Apostoli apresso il ponte de S. Zuane Crisostomo (ASV, NT, b. 412., br. 105., 30. VII. 1556.); Io Maria filia condam Luca de Monte Negro et consorte se Santo Fior fu Zuane Andrea habitante a S. Provolo apresso S. Zaccaria (NT, b. 442., br. 638., 22. X. 1575.).

¹⁹ Primjerice, Stjepan Andrijin obitava u središtu predjela Castello, u župi S. Maria Formosa, u jednoj od kuća koje su pripadale mletačkoj plemićkoj obitelji Vitturi (Victuri) (ASV, NT, b. 44., br. 358., 28. IX. 1530.), dočim je Mihaela Damjanova iz Crne Gore stanovnica predjela Cannaregio (župa S. Sofia) u kući u vlasništvu *cavalier signor Lorenzo Contarini* (NT, b. 81., br. 802., 17. IV. 1547.). U kući plemićkog roda Loredan stanuje Margareta pokojnoga Damjana (Cannaregio, župa S. Marciliano) (NT, b. 389., br. 933., 1. IV. 1566.). Vlasnice kuće u kojoj obitava Teodora pokojnog Luke (Castello, župa S. Severo) jesu redovnice benediktinskog samostana S. Lorenzo (NT, b. 845., br. 291., 9. I. 1552.), dočim je ugledna mletačka bratovština (*Scuola grande*) Madonna della Carità posjednik zdanja u kojemu je smješten (u predjelu Cannaregio, župa SS. Apostoli) crnogorski iseljenik Damjan Andrijin (NT, b. 70., br. 76., 16. II. 1556.).

Zanimanja i gospodarske mogućnosti

Jedna od temeljnih sastavnica u sklopu proučavanja svakodnevnja crnogorskih iseljenika u Mlecima jest utvrđivanje njihove profesionalne djelatnosti (zanimanja). Zapadnojadranska obala, poglavito grad na lagunama, pružali su tijekom proteklih stoljeća nebrojene mogućnosti za privremeno ili trajno zapošljavanje useljenika iz raznih dijelova svijeta. Prejasna Republika je kao jedna od vodećih europskih pomorsko-trgovačkih velesila razvila iznimno snažnu brodograđevnu i pomorsku privredu, čija je opsežnost iziskivala trajno upošljavanje brojnoga ljudstva. Arsenal i njegovi raznovrsni popratni pogoni, trgovačka i ratna mornarica, manufakturna proizvodnja za strana tržišta te neizostavna potreba za vojnim posadama, samo su neke od uvjetovanosti koje su pogodovala trajnom zadržavanju brojnih useljeničkih skupina.

Temeljna građa korištena za utvrđivanje strukture zanimanja Crnogoraca u Mlecima jesu oporuke. Podatak o zanimanjima iskazuje se obično na samom početku oporuke, ali njegovo navođenje nije redovito u svim spisima. Stoga je raščlamba izrađena isključivo na osnovi onih oporuka u kojima se podatak o zanimanju oporučitelja izričito kazuje ili ga je - na osnovi drugih navoda - moguće utvrditi s velikom sigurnošću. Prema ovim pokazateljima, pretežit dio crnogorskih iseljenika u Mlecima je bio zaposlen u zanimanjima obrtničke i pomorske naravi (po 38,88 posto na svaku od ovih skupina djelatnosti).²⁰ Unutar obrtničkih zanimanja Crnogorci se javljaju u različitim strukama: kao drvodjeljci (*marangon, factor legna*), izrađivači škrinja (*casselarius, capselarius*), tkalci (*filacanevo*), bojadisari (*tintor, tentor*),

²⁰ Vidi: *prilog 8*.

izrađivači kotlova (*calderier*) te kao oružari (mačar - *spader*).²¹ Unutar pomorstva bilježe se kao mornari (*marinario, navigante*) te kao barkarioli (*barcarol*) – vlasnici manjih plovila kojima se obavljao promet putnika i robe uzduž mletačkih kanala i Lagune.²² Sa svega po 5,55 posto odnosno isključivo u pojedinačnim primjerima Crnogorci su zastupljeni u nekim drugim djelatnostima. Tako se kao topnik (*bombardier*) u mletačkoj vojnoj službi bilježi Ivan *de Monte Negro*, mjernik u magistraturi za sol (*mensurator ad salis*) jest Ivan Pavlov, Đurđe Urbanov poslužitelj (*fante*) je mletačkoga plemića Alvisa Malipiera, dočim se trgovinom vinom (*portator vinorum*) bavio Stjepan Ivanov.²³ Ovakva razdioba zanimanja crnogorskih iseljenika, prema kojoj su pretežito usmjereni na pomorske i obrtničke djelatnosti u cijelosti je sukladna zanimanjima pretežitoga dijela iseljenika sa istočne obale Jadrana te se i prema toj sastavnici Crnogorci uklapaju u njezin sastavni dio.

U svezi s prethodnom raščlambom jest i utvrđivanje socijalne strukture iseljenika iz Crne Gore. Na osnovi iščitavanja podataka sadržanih u oporukama (popisi imovine, struktura legata i slično), izvršena je podjela na tri temeljne skupine useljenika prema njihovoj imućnosti. Najsiromašnija skupina označena je koeficijentom 1, srednje imućni žitelji koeficijentom 2, dočim je skupini bogatijih

²¹ Nicolò de Monte Negro marangon (ASV, NT, b. 960., br. 556., 13. I. 1508.); Petrus condam Damiani de Monte Negro factor legna (NT, b. 413., br. 423., 1. I. 1532); Franciscus de Monte Negro condam Georgii capselarius (NT, b. 959., br. 309., 24. XI. 1508.); Domenigo condam Antonio Montenegro filacanevo (NT, b. 72., br. 73., 12. IX. 1619.); Nicolò de Rado Schiavonetto de Monte Negro tentor (NT, b. 412., br. 105., 30. VII. 1556.); Zuane de Steffano de Montenegro spader (NT, b. 393., br. 450., 10. XII. 1582.).

²² Lazar de Monte Negro marinarius (ASV, NT, b. 960., br. 684., 3. IX. 1517.); ser Zanetto de Monte Negro navigante (NT, b. 277., br. 338., 15. IX. 1558.); Dimitri de Rado de Monte Negro barcarol (NT, b. 835., br. 114., 24. IX. 1544.).

²³ ASV, NT, b. 279., br. 252., 17. XII. 1564.; NT, b. 959., br. 394., 25. VII. 1505.; NT, b. 782., br. 923., 29. XI. 1571.; NT, b. 209., br. 102., 17. IX. 1538.

Crnogoraca u Mlecima pridodan koeficijent 3. Kriterij za određivanje koeficijenta pritom se zasnivao na usporedbi s imovnim statusom ostalih prekojadranskih iseljenika. Prema raspoloživim podacima iz oporuka razvidno je kako je najveći broj iseljenika iz Crne Gore pripadao sloju siromašnijih pučana (56,41 posto), čija imovina nije prelazila 30-40 dukata (iskazanih prigodom razdiobe oporučnih legata) te čiji su dometi i opsezi poslovanja bili vrlo skromni. Uglavnom obitavaju u siromašnijim rubnim dijelovima grada, bave se manje profitabilnim obrtničkim ili pomorskim djelatnostima, a od imovine kojom raspolažu najčešće je riječ samo o skromnim i pučanima uobičajenim pokretninama. Srednjeimućni iseljenici (označeni koeficijentom 2) skupina su stanovništva koja u odnosu na prethodnu bilježi posjedovanje nešto znatnije imovine i kapitala, razgranatije oblike poslovanja te brojnije i vrijednije predmete pokretne imovine.²⁴ U ovoj skupini nalazi se, prema našim procjenama podataka iz oporuka, 30,76 posto iseljenih Crnogoraca. Naposljetku, u skupini imućnijih crnogorskih iseljenika (označenih koeficijentom 3) bilježimo trajne ili privremene iseljenike čija imovina prelazi više stotina dukata kapitala te koji iskazuju posjedovanje znatnijih nekretnina u domovini, Mlecima ili u Venetu. U postotnom izračunu njihov broj iznosi 12,8 posto. Pripadnici ove skupine nisu isključivo vezani za Mletke, njihovu pokretnu imovinu (o kojoj поближе podatke saznajemo iz njihovih inventara) obilježava i posjedovanje vrijednijih predmeta umjetničkog obrta (ukrasi, slike, oružje i sl.) te se po svim svojim temeljnim obilježjima ubrajaju u malobrojniji elitniji dio prekojadranskog iseljeničtva. Nekoliko

²⁴ Zoran primjer pokretne imovine jedne iseljenice srednjeimućnog statusa bilježi inventar dobara Stane, supruge Lazara iz Crne Gore (ASV, NT, b. 960., br. 684., 3. IX. 1517.). Inventar sadrži uobičajene predmete svakodnevne uporabe onovremenih mletačkih pučana (odjevni predmeti, pokućstvo, kuhinjski pribor, ali i ponešto predmeta umjetničkog obrta i ukrasa). Prijepis inventara vidi u *prilogu 4.*

konkretnih primjera ove skupine crnogorskih iseljenika zavrijeđuje stoga i dodatnu istraživačku pozornost. Tako, primjerice, u skupinu imućnijih iseljenica možemo ubrojiti Klaru, kćer Rade Milavića, suprugu mletačkog građanina Nikole Trasta. U oporuci koja nije previše sadržajna količinom podataka, saznajemo kako je njezin miraz (dota) iznosio 180 dukata (koje dariva za udaju kćeri Anzole), što je znatno veća svota od one dostupne srednje i sitnoimućnim iseljenicima i njihovim obiteljima.²⁵ Znatnim novčanim svotama raspolaže i crnogorska iseljenica Teodora, supruga barskoga iseljenika Damjana Caruzzija (Charuzzi): opručnim legatima novčani se imetak razdijeljuje unutar članova obitelji, pri čemu je značajan legat (100 dukata) namijenjen njezinom bratu Stjepanu.²⁶ Sa više od stotinu dukata imovine raspolaže i Isabetta, kćer pokojnoga Damjana iz Crne Gore, u Mlecima supruga Anastazija Soranza, dočim se još veći kapital (oko 300 dukata) bilježi u ostavštini crnogorske iseljenice Kornelije Lukine, udovice stanovnika Giudecce Matije Rossiera.²⁷ Posebne je pozornosti vrijedan i oporučni spis Marije pokojnog Luke, supruge Mlečanina Santa Fior, koja raspolaže sa oko 1500 dukata vlastitih novčanih sredstava, oporučno iz razdijeljujući crkvenim ustanovama (400 dukata namijenjuje za služenje misa zadušnica u crkvi S. Francesco della Vigna, niz manjih svota daruje mletačkim hospitalima) i članovima najuže obitelji (1000 dukata dodijeljuje suprugu Santu, nećakinji Marini ostavlja 300, a sestri Korneliji 200 dukata).²⁸ Pokretnom imovinom, čiju nam je vrijednost teško pobliže utvrditi na osnovi sažetih zapisa, raspolaže i Đurađ pokojnoga Urbana, crnogorski iseljenik koji je djelovao u službi (kao *fante*) uglednog mletačkog plemića Alvisea Malipiera (Malipero). Iako izrijekom

²⁵ ASV, NT, b. 851., br. 5., 13. I. 1506.

²⁶ ASV, NT, b. 845., br. 291., 9. I. 1552.

²⁷ ASV, NT, b. 296., br. 218., 28. III. 1564.; NT, b. 645., br. 151., 2. VI. 1579.

ne spominje novčani kapital, Đurađ navodi pravo na neka pokretna dobra u Trevisu, Coneglianu te na otoku Chioggia, vjerojatno mjestima u kojima je obitavao obavljajući službu za Alvisea Malipiera.²⁹

Poseban spomen zavrijeđuju i oporučni navodi iskazani u posljednjoj želji Đurđa Crnojevića 1499. godine. Crnogorski velikaš izrijekom spominje svoja potraživanja od *Signoria di Venetia*, a koja su neophodna za uzdržavanje njegove supruge i djece. Ponajprije se radi o dugu Prevedre za njegovu dugogodišnju vojnu službu, zatim o još nenaplaćenim obvezama Republike prema njegovu ocu Ivanu (posebice glede Ivanovih zasluga tijekom ratnih događanja oko Skadra), o zaostalim isplatama (oko 600 dukata) za posjedovanje Grblja i Paštovića, ali i o odšteti za Đurđevo uhićenje i tamnovanje u Ravenni. U svojoj oporuci Đurađ navodi da se od *Camera della Signoria* ukupno potražuje oko 1100 dukata, koje namijenjuje svojoj supruzi Isabetti Erizzo.³⁰

Raščlamba oporučnih spisa iseljenih Crnogoraca s obzirom na njihov imovni status otkriva nam da je u najvećem broju primjera riječ o osobama srednjih i skromnijih gospodarskih mogućnosti i društvenog standarda. Uz nekoliko iznimaka, o kojima je bilo više riječi, većina ovih useljenika uklapa se u jedinstven obrazac imovno-gospodarskih mogućnosti pretežitoga dijela useljenika sa istočnoga Jadrana, ali i u socijalnu sliku najvećega dijela onovremenih žitelja grada na lagunama.

²⁸ ASV, NT, b. 442., br. 638., 22. X. 1575.

²⁹ ASV, NT, b. 782., br. 923., 29. XI. 1571.

³⁰ M. MILOŠEVIĆ, nav. dj., str. 76.-77.

Obitelj, rodbina, prijatelji i susjedi: svakodnevlje i temeljni krugovi veza crnogorskih iseljenika u Mlecima

Privatnost i svakodnevlje čovjeka u svim su se povijesnim vremenima zasnivali na obiteljskom krugu, rodbinskim i prijateljskim vezama, slučajnim susretima i poznanstvima te poslovnim suradnjama i partnerstvu. Vlastita obitelj i rodbina koja živi u Mlecima, prijatelji, susjedi i poznanici iz istih predjela, četvrti ili ulica, poslovni sudrugovi sjedinjeni obavljanjem slične profesionalne djelatnosti, kao i brojni drugi izravni ili neizravni susreti i poznanstva - temeljne su sastavnice životnoga svakodnevlja crnogorskih iseljenika u gradu na lagunama.

Crnogorski su iseljenici ponekad dolazili u Mletke s obiteljima zasnovanim još u bivšoj domovini te su u novoj sredini, pored svih promjena koje je donosilo nepoznato okružje, u svome privatnom okružju nastavljali živjeti jednako kao i ranije. Brojni useljenici dolazili su pojedinačno ili su, što je slučaj u ponekim zanimanjima (trgovci, vojne osobe, pomorci) svoju obitelj ostavljali u domovini te su se nakon određenog vremena provedenog u stranom svijetu redovito vraćali rodnome kraju. Za ovo su istraživanje zasigurno najzanimljiviji doseljenici koji u Mletke dovode ili ondje zasnivaju obitelji. Kao i u prethodnom dijelu istraživanja, oporučni spisi su osnovni izvor za istraživanje problematike obiteljskoga svakodnevlja, prijateljskih veza i poznanstava pripadnika crnogorske zajednice u Mlecima.

Iako nam raspoloživa vrela ne kazuju redovito podrijetlo supružnice odnosno supružnika crnogorskih iseljenika, razvidno je da su neki od njih u novu sredinu dolazili s obiteljima zasnovanima u zavičaju, dočim je veliki dio bračnih veza sklopljen po dolasku u Mletke. U nekoliko primjera razvidno je i podrijetlo supružnice odnosno supružnika crnogorskih iseljenika, a za ovo su nam istraživanje

posebno zanimljive njihove veze s useljenicima iz drugih dijelova istočnojadranske obale. Tako je Teodora, kći Luke *de Monte Negro*, supruga Damjana Caruzzija iz Bara, dočim je Mihaela Damjanova zabilježena kao supruga zadarskog iseljenika Pavla.³¹ Prema dvije oporuke Šoltanke Simone pokojnoga Andrije saznajemo za njezina dva braka s crnogorskim iseljenicima: u prvom braku Simona je bila supruga mornara Andrije, dočim je nakon njegove smrti stupila u bračnu vezu s drugim crnogorskim pomorcem – Ivanicom (*Zanetto*) Crnojevićem (*Cernovich*).³²

Oporučni podaci u kojima se na različite načine višestruko spominju najbliži članovi obitelji i rodbine uglavnom su istovjetni svakom onodobnom žitelju grada na lagunama. Članovi najbliže obitelji svakoga pojedinca (suprug/supruga, djeca, braća i sestre, živi roditelji) smatraju se osobama najvećega povjerenja i odanosti te se gotovo redovito traži njihova nazočnost i suglasnost u svojstvu izvršitelja (*fideicomissarii*) ili svjedoka prilikom sklapanja različitih ugovora i pisanja posljednjih doseljenikovih odredbi (oporuke, kodicili, inventari). Osim toga, prilikom podjele doseljenikove imovine, članovi najuže rodbine redovito su isticani i obdarivani prije svih drugih te se među njima obično nalazi i glavni nasljednik svih oporučiteljevih dobara (*herede universario*, *herede residuario*, *padrone assoluto*, *padrone di tutto* i sl.).³³ Članovi najuže rodbine često su spomenuti i prigodom

³¹ ASV, NT, b. 845., br. 291., 9. I. 1552.; NT, b. 81., br. 802., 17. IV. 1547.

³² ASV, NT, b. 277., br. 338., 15. IX. 1558.; NT, b. 442., br. 744., 24. II. 1570.

³³ Primjerice: Dragissa de Monte Negro: Residuuum dimitto Dyane uxori mee qua volo esse mea unica et sola commissaria (ASV, NT, b. 651., br. 68., 20. VII. 1482.); Franceschina relicta Damiani de Monte Negro: Lasso a mio fio Checho tutti li miei beni di ogni sorte et conditione et lo lasso mio solo commissario (NT, b. 646., br. 324., 8. X. 1575.); Damian de Monte Negro condan Andrea: Commissaria et herede residuaria consorte Cecilia (NT, b. 70., br. 76., 16. II. 1556.); Zorzi de Monte Negro condan Urban: Residuuum lasso a Urban mio nevodo e Bonna sua sorella (NT, b. 782., br. 923., 29. XI. 1571.). Svojoj supruzi, uglednoj mletačkoj plemkinji Isabetti (Elizabeti) Erizzo, sva svoja

dodjele raznovrsne (najčešće pokretne) imovine crnogorskih oporučitelja. Njima se, u skladu s gospodarskim mogućnostima i standardom oporučitelja, ostavljaju manje novčane svote ili poneki predmet iz pokretne imovine (odjevni predmeti, pokućstvo i sl.).³⁴ Ovi su nam podaci, osim za utvrđivanje stupnja imućnosti iseljenika, ujedno i važno vrelo o njihovim obiteljskim svezama, rodbini i međusobnoj povezanosti u drugim okolnostima življenja u novoj sredini.

U Mlecima su crnogorski iseljenici, u cijelosti se uklapajući u gospodarsko i društveno svakodnevlje svoje nove domovine, stupali u brojne prijateljske i poslovne veze. Osobe s kojima su ostvarivali najviše svojih svakodnevnih komunikacija ponajviše su pripadnici srodnog društvenog sloja (pučani), najčešće žitelji istih gradskih predjela i župa te nosioci istih ili srodnih profesionalnih djelatnosti. Podaci o tome sadržani su nam u sklopu oporučnih navoda crnogorskih iseljenika, u dijelovima oporuke u kojima se određuju izvršitelji posljednje volje, prigodom razdiobe legata,

dobra, kao i miraze njegovih sestara koje nemaju nasljednike, ostavlja Đurađ Crnojević (M. MILOŠEVIĆ, nav. dj., str.77.).

³⁴ Primjerice: Dimitri de Rado de Monte Negro: Dimitto Maria Albanese mia germana un ducato (ASV, NT, b. 835., br. 114., 24. IX. 1544.); Petrus condam Damiani de Monte Negro: Lasso il mio letto sopra il qual sum al presente cum un paro de linzuoli, doi cavazali, doi cusini a Marietta fia de Damiano mio nievo per suo maridar. Item li lasso un sachio et una caldiera granda nova et 4 sechi. Item lasso a Francescho mio nievo fio de Damian la mia vesta nigra fodra di volpe et un'altra uguale nigra. Item li lasso la mia vesta de panno mosto nova. Item lasso ducato uno a Lenera mia nezza fia del Damian per suo maridar. Item lasso a mio nievo Steffano uno paro di ninzuoli et un sechio (NT, b. 413., br. 423., 1. I. 1532.); Stana uxor Lazari de Monte Negro: Item dimitto Catarine filie mee unus ex meis lectis fulcitis, 2 para lintaminis, 2 para intimelle, 10 camisias, 1 investitura de panno roan, 1 alia de samito paonazzo, 1 vesta de homine de panno, 1 petiam de samito paonazzo pro faciendo vestas, 2 spalieras, 4 tapetis, 3 novos et 1 bonum, 2 candellas et 1 taziam de argento (NT, b. 960., br. 684., 3. IX. 1517.); Maria filia condam Luca de Monte Negro: Item lasso alla putta della mia sorella Cornelia che nome è Marina ducati 300 per il suo maridar. Lasso alla mia sorella Cornelia ducati 200. Lasso a mia madre ducati 60. Lasso a mio fratello Nicolò ducati 40. Lasso a mia sorella Nicoletta ducati 5. Lasso a mia sorella Betta ducati 5. Lasso al Santo mio marido ducati 1000 delli qual esso possi far quello che li piacerà (NT, b. 442., br. 638., 22. X. 1575.).

kao i u završnom dijelu oporuke u kojemu se navode njezini svjedoci. Za ovo istraživanje vrijedni su pojedinačnog spomena oni kontakti koje su iseljenici s područja Crne Gore ostvarivali s pripadnicima iseljeničke skupine podrijetlom sa istočnoga Jadrana. Takvi su primjeri česti i zorno su potkrijepljenje činjenice o upućenosti ovih iseljenika, njihovoj međusobnoj povezanosti i zajedništvu u sredini koja je za sve njih bila i nova domovina i novi životni početak. Tako su, primjerice, u oporuci Katarine, supruge Stjepana Ivanovog iz Crne Gore, legatom koji sadrži neke odjevne predmete, obdarene njezine sunarodnjakinje – Lorenza, kćer Damjana *de Monte Negro* te (u nešto kasnije nastalom dodatku oporuke odnosno kodicilu) Kristina Radova.³⁵ U oporuci šoltanske iseljenice, u dva navrata supruge crnogorskih iseljenika, izvršitelji njezine posljednje volje su Luka Antunov iz Splita te Ivan pokojnoga Stjepana iz Crne Gore.³⁶ Iseljenici sa istočne jadranske obale bilježe se i kao svjedoci oporuka crnogorskih iseljenika: Nikola Andrijin iz Dubrovnika svjedoči prigodom sastavljanja i ovjere oporučnog spisa Ivana Petrovog iz Crne Gore, dočim je kao potpisnik oporuke Katarine Petrove zabilježen barski iseljenik i graditelj brodova u mletačkom arsenalu Petar.³⁷ U primjeru oporuke Đurđa Crnojevića sva su trojica potpisanih svjedoka njegovi sunarodnjaci: kotorski patricij Tripun Buća (Đurđev nećak), kao i Đurđevi poslužitelji (*servidor*) - Frane Medvić i Lajko Stanisalić.³⁸

Proučavanje uključenosti Crnogoraca u životno svakodnevlje iseljeničke zajednice podrijetlom sa istočne jadranske obale u Mlecima moguće je i na osnovi raščlambe oporuka njezinih ostalih pripadnika. Naime, kao što su iseljenici iz raznih

³⁵ Lasso a Lorenza fia de Damiano de Monte Negro il mio bochasin di seda et una mezza traversa. Lasso a Cristina fia Rado de Monte Negro una vesta zalla (ASV, NT, b. 209., br. 102., 17. IX. 1538.).

³⁶ ASV, NT, b. 277., br. 338., 15. IX. 1558.

³⁷ ASV, NT, b. 967., br. 214., 2. VII. 1543.; NT, b. 706., br. 147., 30. XII. 1566.

³⁸ M. MILOŠEVIĆ, nav. dj., str. 79.

područja sa istočnoga Jadrana zabilježeni u oporukama Crnogoraca, jednako tako u brojnim oporukama ovih iseljenih nalazimo podatke o izvršiteljima oporuka, svjedocima i obdarenicima podrijetlom *de Monte Negro*. Primjerice, u oporuci budvanskog iseljenika Pavla Ivanovog, žitelja predjela Castello u župi S. Severo, izvršiteljicom oporuke imenuje se Margareta, supruga *ser* Damjana iz Crne Gore, ujedno i glavna nasljednica njegovih sveukupnih dobara.³⁹ Damjan iz Crne Gore, barkariol u župi S. Gregorio predjela Dorsoduro, potpisnik je (svjedok) opruke Klare pokojniga Ostoje *de Zeta*, dočim je crnogorski iseljenik Luka svjedok pri izricanju posljednje želje Frane Zanibatića iz Splita.⁴⁰ Iz dalekog Zrina u Hrvatskoj u Mletke je uselila Katarina Antunova, kojoj se kao potpisnik oporuke bilježi žitelj njoj istovjetne župe u Castellu (S. Zuanne Nuovo) – Matija Aleksijev iz Crne Gore.⁴¹ Naposljetku, u oporuci skradinskog iseljenika Vita Petrovog kao svjedoci se izriječkom navode Mihael Jurjev iz Bara, Juraj iz Kotora te mornar Petar pokojnoga Prima iz Crne Gore – *omibus tribus lingue dalmatice*.⁴²

Tijekom pribivanja u gradu na lagnama neke su crnogorske obitelji ili pojedinci, mahom oni većih imovnih mogućnosti, imali na raspolaganju kućnu posluhu (*ancilla, camariera, famula, garzona, massera, serva, servitrice*). Prema podacima iz njihovih oporuka, poglavito je riječ o privremeno zaposlenoj radnoj snazi, najčešće radi potrebe njegovanja i posluživanja bolesnika. U tom je slučaju isključivo riječ o ženama, kojima se prigodom podjele legata dariva određena novčana

³⁹ ASV, NT, b. 742., br. 50., 1. V. 1511.

⁴⁰ ASV, NT, b. 878., br. 76., 15. XII. 1500.; NT, b. 209., br. 211., 17. II. 1538.

⁴¹ ASV, NT, b. 530., br. 16., 7. III. 1478.

⁴² ASV, NT, b. 826., br. 19., 13. IV. 1420.

svota (nadoknada za višegodišnju vjernu službu) i poneki predmet iz oporučiteljeve pokretne imovine.⁴³

Prethodno raščlanjeni podaci samo su dio iz bogate građe koja se odnosi na svakodnevni život, obiteljske, rodbinske i prijateljske veze crnogorskih iseljenika u Mlecima. Kazuju nam o njihovom svakodnevlju koje se nije razlikovalo od drugih žitelja grada na lagunama, ali i o razvijenim, vrelima dobro potkrijepljenim vezama sa pripadnicima useljeničkih skupina podrijetlom sa širega područja istočne jadranske obale. Prema ovim podacima razvidno postaje kako su se iseljenici s crnogorskih prostora lako uklapali u društveno i životno svakodnevlje nove sredine, ali su ondje uspjevali sačuvati i svoju prepoznatljivost i identitet, kao i zajedništvo sa tada sebi bliskom iseljeničkom zajednicom podrijetlom sa teritorijalno širokog područja istočnoga Jadrana i unutrašnjosti.

Povezanost crnogorskih iseljenika s crkvenim ustanovama i duhovnim osobama u Mlecima

Neizbježno prisutne u različitim oblicima svakodnevlja, crkvene i samostanske ustanove vanjski su okvir duhovnoga obzorja, vjerskog odgoja i religioznosti svakog čovjeka prošlih stoljeća. Obraćanje crkvama, samostanima, bratovštinama i hospitalima kroz podjeljivanje legata uobičajen je čin kojim se

⁴³ Primjerice: Madalena relicta condam Bartolomeo dal Monte Negro: Dimitto Jacomine famule mee che sia soddisfatta et che sia dato 5 ducati (ASV, NT, b. 982., br. 67., 23. IX. 1404.); Vicenza fu Alexio de Monte Negro: Lasso a mia camare Giacomo moglier de Alexandro fornaser una mia vestura de sarza roana (NT, b. 641., br. 377., 1. X. 1540.); Lena filia condam Michael de Monte Negro: Lasso massera di casa traverse, fazioli, fazioletti et cose simili (NT, b. 63., br. 72., 12. V. 1541.); Theodora condam Lucha de Monte Negro: Dimitto Catarina fu mia massara et mogier del Piero botter ducati 10. Dimitto Chiara al presente mia massara 2 ducati (NT, b. 845., br. 291., 9. I. 1552.); Margareta fiola del condam

iskazivala religioznost i pojedinac iskupljivao pred Bogom. Najobimniji dio legata namijenjenih vjerskim ustanovama i duhovnim osobama odnosi se na crkve i samostane. Iščitavanje i raščlamba takvih oporučnih navoda važan su izvor za proučavanje vjerskoga svakodnevlja, religioznosti i povezanosti crnogorskih iseljenika s mletačkim crkvenim ustanovama, ali i dodatno svjedočanstvo o njihovim običajima, navikama, materijalnoj kulturi, gospodarskim mogućnostima i društvenom statusu. U Mlecima su iseljeni Crnogorci, iako najvjerojatnije uglavnom pravoslavne vjeroispovijesti, održavali – prema analiziranim podacima – ponajprije veze s katoličkim vjerskim ustanovama. Spomen njihovih veza s jedinom tamošnjom pravoslavnom crkvom (grčkom: *Chiesa dei Greci*; *S. Zorzi dei Greci*)⁴⁴, raspoloživa vrela ne bilježe.⁴⁵ U sredini koja je bila ponajprije katolička te u kojoj je sve do konca

Damian de Monte Negro: Lasso a Marina che me governa la mia pelizza et doi camise (NT, b. 389., br. 933., l. IV. 1566.).

⁴⁴ Jednu od najstarijih i članstvom najbrojnijih nacionalnih zajednica u Mlecima - koja se održala do danas - činili su grčki useljenici. Grci su činili i probrano društvo viđenijih stranaca koji su kao bizantski poslanici, crkveni prelati i književni stvaraoci stjecali mletačko građanstvo. U vrijeme održavanja koncila crkvenog ujedinjenja u Ferrari i Firenzi (1438.-1439.) Mletke pohode najugledniji predstavnici grčkog crkvenog života, a nakon pada Carigrada (1453.) velik broj prozapadno usmjerenih grčkih intelektualaca i prelata nalazi trajno utočište u gradu na lagunama. Krajem XV. stoljeća u Mlecima je zabilježeno oko 4000 Grka, da bi do kraja XVI. stoljeća zajednica dostigla brojku od oko 6000 pripadnika. Porijeklom su ponajviše dolazili s Krete, Krfa, Zante, Patmosa i Cipra, a uglavnom su naseljavali istočni gradski predjel Castello. Koncem XV. stoljeća Grci su od mletačke vlade dobili dozvolu za utemeljenje vlastite bratovštine (*Scuola*) i isprva imali pravo na uporabu jednoga oltara u crkvi S. Biagio. Današnja crkva S. Zorzi dei Greci započeta je 1539. godine i posvećena 1561. Usporedi: C. VELUDO, *Sulla colonia greca orientale stabilita in Venezia*, Venezia 1847.; FEDALTO 1980., str. 503.-512.; FEDALTO 1984., str. 254.-264.; G. LORENZETTI, *Venezia e il suo estuario*, Trieste 1974., str. 316.-320.

⁴⁵ Učestale veze i zapaženu ulogu u bratovštini *dei Greci* imao je čuveni crnogorski tiskar Božidar Vuković (*Dioniso della Vecchia*), ali će njegov udio biti podrobnije predstavljen u sklopu rada o iseljenicima *de Zeta* u Mlecima.

1570-ih godina opstojala ideja o crkvenoj uniji⁴⁶, vjerski život ovih useljenika nužno je i morao biti upravljen ka crkvenim ustanovama i duhovnim osobama koje se – u vremenu kada je osmanlijska opasnost sjedinjavala kršćane ovih dijelova Europe – nisu dijelile prema suvremenijim vjerskim podjelama, već su svim kršćanima darivale mogućnost sudjelovanja u vjerskom životu i iskazivanju duhovnosti.

Jedan od prvih podataka o povezanosti crnogorskih iseljenika u Mlecima s tamošnjim vjerskim ustanovama odnosi se na njihov odabir posljednjega počivališta. Sukladno mjestu svojega stanovanja, iseljenici iz Crne Gore u svojim oporučnim spisima za mjesto svoje sahrane gotovo u svim zabilježenim primjerima određuju crkvene i samostanske grobnice u predjelu Castello. Brojem primjera prednjače glasovita franjevačka bazilika S. Francesco della Vigna i samostan benediktinki S. Lorenzo, često spomenuti u oporukama brojnih drugih prekojadranskih iseljenika. Od ostalih vjerskih ustanova, ubilježeni u oporukama Crnogoraca u odredbama o mjestu njihove sahrane, spominju se još neke crkve i samostani u Castellu (S. Antonin, S. Maria delle Vergini), crkvena zdanja u Cannaregiu (S. Canciano, Madonna dell’Orto) te jedna od najpoznatijih onovremenih mletačkih bratovština – Scuola Grande S. Giovanni Evangelista.⁴⁷ U crkvenim zdanjima određenim za mjesto pokopa, kao i u

⁴⁶ D. J. GEANAKOPLOS, *Byzantine East and Latin West: two Worlds of Christendom in Middle Ages and Renaissance (Studies in Ecclesiastical and Cultural History)*, New York – Evanston 1966., str. 120.-121.

⁴⁷ Madalena relicta condam Bartolomeo dal Monte Negro: Sepelire a S. Lorenzo (ASV, NT, b. 982., br. 67., 23. IX. 1404.); Lena filia condam Michael de Monte Negro: Sepelire a S. Lorenzo dove fu sepulto condam Nicolao mio marido (NT, b. 63., br. 72., 12. V. 1541.); Dragissa de Monte Negro: Elligo corpus meum sepeliri apud ecclesiam S. Antonii (NT, b. 651., br. 68., 20. VII. 1482.); Agneta uxor Radi de Monte Negro: Sepeliro volo ad S. Marie Verginis in una archa (NT, b. 753., br. 2., 16. I. 1505.); Petrus condam Damiani de Monte Negro: Voglio sia sepelido il mio corpo a S. Francesco (NT, b. 413., br. 423., 1. I. 1532.); Damian de Monte Negro condam Andrea: Corpus sepelire in S. Cancian (NT, b. 70., br. 76., 16. II. 1556.); Margareta fu Damian de Monte Negro Sepelire ad S. Maria

crkvama smještenim u župama iseljenikova obitavanja, održava se – prema oporučiteljevim željama – i većina misa zadušnica u spomen na pokojnika i njegove pretke. Crkvama i svećenicima koji će slaviti službu Božju pritom se ostavlja određena novčana svota, sukladna imovnim mogućnostima, ali i duhovnom osjećanju pojedinca-oporučitelja. Crkve koje se izrijeком spominju u ovom kontekstu oporučnih odredbi crnogorskih iseljenika ponajprije su smještene u predjelu Castello (izrijeком se navode crkve S. Severo, S. Lorenzo, S. Martino, S. Francesco della Vigna i S. Trinità), a vrijedno je spomenuti da se kao svećenici kojima se povjerava izvršenje ovih oporučnih legata katkada navode i duhovne osobe s područja istočnoga Jadrana.⁴⁸

U pojedinosti obreda sahrane ubrajaju se i odredbe o odjeći pokojnika (najčešće habit pripadnika trećega reda franjevac ili servita), kao i o imenovanju pratnje (članovi kaptola, pripadnici lokalnih bratovština, pripadnice trećega reda – picokare, šticienici hospotala i dr.) koja će nazočiti njegovom posljednjem ispraćaju.⁴⁹

dell'Horto (NT, b. 605., br. 34., 13. V. 1560.); Dimitri de Rado de Monte Negro: Voio sepelir in una delle arche de S. Zuane Evangelista (NT, b. 835., br. 114., 24. IX. 1544.).

⁴⁸ Primjerice: Madalena relicta condam Bartolomeo dal Monte Negro: Messe S. Maria e S. Gregorio per il mio padre spirituale a S. Severo. Messe 6 annualmente a S. Lorenzo per anima mea (ASV, NT, b. 982., br. 67., 23. IX. 1404.); Theodora condam Lucha de Monte Negro: Messe S. Gregorio e S. Maria a S. Lorenzo, a S. Severo et a S. Francesco (NT, b. 845., br. 291., 9. I. 1552.); Maria filia condam Luca de Monte Negro: Io instituisco una mansionaria a S. Francesco della Vigna de questa città per la qual io voglio che delli miei beni missier Santo mio marido e commissario habbi a investir ducati 400 di quelli perpetualmente siano celebrate le messe per l'anima mia alla settimana (NT, b. 442., br. 638., 22. X. 1575.); Maria uxor Nicolai de Monte Negro: Celebrare messe S. Maria et S. Gregorii a S. Moyses per presbiterum Hieronimum condam Pauli de Ragusio per ducatos tres (NT, b. 960., br. 556., 13. I. 1508.).

⁴⁹ Primjerice: Lena filia condam Michael de Monte Negro: Sepelire ... nel habito delle pizzochere de S. Francesco Vinea et accompagnata de 30 pizzochere. Accompagnata della Scuola del Santissimo Sacramento de S. Severo alla qual lasso un ducato (ASV, NT, b. 63., br. 72., 12. V. 1541.); Margareta fu Damian de Monte Negro: Sepelire ... vestita in abito della Madonna et accompagnata dalle pizzochere con un prete et un zago (NT, b. 605., br. 34., 13. V. 1560.); Anzola fu fiola del magistro

Slijede oporučne odredbe koje se odnose na upućivanje jedne ili više oporučitelju bliskih osoba na hodočašće za oprost grijeha i spas pokojnikove duše. U primjeru crnogorskih oporučitelja izrijekom se kao hodočasničke destinacije bilježe tradicionalna sveta mjesta u Mlecima – crkve S. Lorenzo, S. Pietro di Castello, S. Trinità i S. Croce.⁵⁰

Legati crnogorskih iseljenika upućeni mletačkim crkvama i samostanima dijelom su namijenjeni kao nadoknada za troškove sahrane (*pro sepultura*), služenje misa zadušnica (*pro messe*) ili kao milodar za vršenje pogrebnih obreda i sudjelovanje tamošnjega svećenstva u posljednjem ispraćaju. Brojni se legati darivaju bez pojašnjavanja obveza crkvene ustanove prema oporučitelju. S obzirom na vrste legata, pretežito se upućuju novčane svote čiji je iznos sukladan socijalnom statusu i imovnim mogućnostima iseljenika. Izrijekom se obdaruju crkve S. Antonin i S. Sepulcro u predjelu Castello, kao glasovita benediktinska opatija S. Maria delle Grazie na istoimenom otočiću u mletačkoj laguni.⁵¹ Kada je riječ o bratovštinama, Crnogorci ponajprije obdaruju bratimske udruge smještene u župama njihova

Nicolò de Monte Negro: ... lasso alli poveri del hospedal del S. Zuane Polo ducati 2 acciò vadino a compagnare il corpo mio alla sepoltura (NT, b. 984., br. 31., 25. VIII. 1544.).

⁵⁰ Primjerice: Dragissa de Monte Negro: Item mittere una persona ad S. Laurentium (ASV, NT, b. 651., br. 68., 20. VII. 1482.); Zanettus filus Pauli de Monte Negro: Item volo et ordino mittatur ad S. Trinitatem, ad S. Crocem, ad S. Laurentium et ad Castellum pro anima mea (NT, b. 959., br. 394., 25. VII. 1505.); Catarina condam Piero de Montenegro: Item lasso che siano venduti tre anelli d'oro et una vera d'oro et il tratto di essi voglio sia diviso tra Cornelia la qual me governa nella mia malatia acciò la vada alla Croce per l'anima mia et a Orsa Zapanina acciò la vadi alla Ternità per l'anima mia et a Catarina calegara madre de Simon Parga acciò la vadi a S. Lorenzo (NT, b. 706., br. 147., 30. XII. 1566.).

⁵¹ Dyana de Cheruza uxor Dragisse de Montenegro: Dimitto S. Maria della Grazia ducati doi (ASV, NT, b. 651., br. 45., 2. VI. 1482.); Dragissa de Monte Negro: ... et pro dicta ecclesia S. Antonii dimitto ducatos tres (NT, b. 651., br. 68., 20. VII. 1482.); Maria filia condam Luca de Monte Negro: Lasso ducati 5 alle madri del San Sepulcro (NT, b. 442., br. 638., 22. X. 1575.).

stanovanja, najčešće one sa sjedištem u crkvama sa kojima su i u ostalim sastavnicama svojega duhovnog života bili blisko povezani.⁵²

Ubožišta (hospitali) - utočišta ostarjelih, siromašnih, fizički nemoćnih i osamljenih - karitativne su ustanove koje se osnivaju i djeluju pod patronatom najviše mletačke vlasti, crkvenih i samostanskih ustanova, bratovština te mletačkih plemićkih obitelji. Iako je u Mlecima nekada djelovao velik broj hospitala različitoga podrijetla i namjene, u legatima onovremenih žitelja grada na lagunama spominju se poglavito oni najpoznatiji. U nekima od njih su brojni pripadnici raznih iseljeničkih skupina, ponajviše oni bez bližih članova obitelji i rodbine, ostarjeli i nesposobni za samostalnu egzistenciju, provodili posljednje godine života. Kada je riječ o legatima upućenim hospitalima, brojčano obimna izvorna građa ne ukazuje na posebnosti koje bi odudarale od uobičajenih oporučnih želja većine mletačkih žitelja. Stoga se i u oporukama crnogorskih iseljenika poglavito obdaruju vodeći i najčešće spominjani mletački hospitali: Madonna della Pietà, SS. Giovanni e Paolo (S. Zuane Polo), S. Antonio i *Ospedale dei Incurabili*.⁵³ U uskoj svezi s darivanjem mletačkih karitativnih ustanova je i ostavljanje dijela imovine siromašnim žiteljima predjela i župe useljenikova obitavanja. Namjena takvih legata najčešće se izriče uobičajenim formulama *pro pauperes Christi, per poveri della mia contrada, pro piis causis, per*

⁵² Maria uxor Nicolai de Monte Negro: Dimitto Scuole Santissimo Corporis Christi a S. Moyse doi marcelli (ASV, NT, b. 960., br. 556., 13. I. 1508.); Margareta fu Damian de Monte Negro: Lasso Scuola del Sacramento un mocenigo (NT, b. 605., br. 34., 13. V. 1560.).

⁵³ Primjerice: Zanettus filus Pauli de Monte Negro: Item dimitto hospedali S. Antonii ducatum unum pro anima mea (ASV, NT, b. 959., br. 394., 25. VII 1505.); Stephanus condam Andree de Monte Negro: Relinquo ducatos 5 al hospedale Pauperum incurabilum et alios ducatos 5 hospedali pauperum apud S. Iohannem Paulum. Item alios 5 ducatos hospedali Pietatis. Item alios 5 ducatos hospedali Pauperum S. Iob. pro anima mea (NT, b. 44., br. 358., 28. IX. 1530.); Maria filia condam Luca de Monte Negro: Lasso al hospedal de S. Zuane Polo ducati 30. Lasso ducati 10 al hospedal della Pietà. Lasso ducati 5 al hospedal delli Incurabili (NT, b. 442., br. 638., 22. X. 1575.).

poveri bisognosi, per poveri prixonati i slično. Siromašnim, napuštenim i bolesnim “Kristovim siromasima” ostavlja se manja novčana svota, poneki predmet iz pokretne imovine te ponekad, ukoliko oporučitelj nema bližih članova obitelji, cjelokupna imovina.⁵⁴

Duhovne osobe (svećenici, klerici, redovnici) imale su iznimnu ulogu u svim oblicima vjerskog života mletačkih žitelja. U oporukama mletačkih žitelja, te tako i većine pripadnika crnogorske iseljeničke skupine, vrlo je čest spomen obnašatelja pojedinih vjerskih službi u tamošnjim crkvama i samostanima. Duhovne osobe spominju se katkada - poglavito ukoliko oporučitelj nema bližih članova obitelji - kao izvršitelji njegove posljednje volje⁵⁵, kao svjedoci (brojni primjeri)⁵⁶ prilikom potpisivanja oporuke te kao obdarenici dijelom oporučiteljeve imovine.⁵⁷ Najčešće su,

⁵⁴ Michaela fu de Damian da Monte Negro: Lasso per il ditto mio commissario che siano dispensati ducati diesi a poveri per l'anima mia come a loro parerà (ASV, NT, b. 81., br. 802., 17. IV. 1547.); Lena filia condam Michael de Monte Negro: Residuum voglio dispensare per anima mea (NT, b. 63., br. 72., 12. V. 1541.).

⁵⁵ Primjerice: Stana uxor Lazari de Monte Negro: Commissario mio voglio che sia reverendus dominus Thomas Rizzius custode ecclesie S. Marci (ASV, NT, b. 960., br. 684., 3.IX. 1517.); Catarina uxor Stephani Iohannis de Monte Negro: Commissarii de questo mio testamento voio che siano prete Francesco de Nonadii piovano della mia contrada de S. Trinità et il Stephano mio marito (NT, b. 209., br. 102., 17. IX. 1538.); Helena fiola del condam Zuane de Monte Negro: Item voglio et ordino che siano miei commissarii et de questo mio testamento executori il reverendo prete Bonetto capellano de S. Severo et Zuane Nadal mio nipote (NT, b. 844., br. 117., 9. VII. 1556.); Zuane de Steffano de Montenegro: Commissarii miei lasso Francesco Parnello mio zenero et il reverendo prete Giacomo capellano della chiesa de S. Provolo (NT, b. 393., br. 450., 10. XII. 1582.).

⁵⁶ Primjerice, poddakoni crkve S. Sofia (*prete Lodovicus* i *prete Christophorus*) svjedoci su oporuke Damjana iz Crne Gore (ASV, NT, b. 742., br. 12., 16. XII. 1493.); svećenici crkve S. Martino – Petar Andrija i Andrija Lukin – potpisuju valjanost oporučnog spisa Janice (Agnete), supruge crnogorskog iseljenika Rade (NT, b. 753., br. 2., 16. I. 1505.), a crkvene službe u crkvi S. Moisé obnašaju svjedoci oporuke Marije, supruge Nikole *de Monte Negro* – Ivan Asonio i Daniel *de Conesis* (NT, b. 960., br. 556., 13. I. 1508.).

⁵⁷ Catarina uxor Stephani Iohannis de Monte Negro: Lasso a Lorenzo diacono a S. Trinità una mea vesta de sarzia et un mio bochasin (ASV, NT, b. 209., br. 102., 17. IX. 1538.).

što je i očekivano, duhovnim službama i zvanjima vezani uz crkvene i samostanske ustanove predjela Castello, područja u kojemu se odvijao najveći dio svekolikog svakodnevlja iseljenika iz Crne Gore.

Jedna od posebno važnih sastavnica iz društvenoga života crnogorskih iseljenika u Mlecima, bitna i zbog upoznavanja njihove uključenosti u zajednicu prekojadranskih iseljenika, odnosi se na njihovu povezanost s bratovštinom Sv. Jurja i Tripuna. Osnovana 1451. godine s ciljem okupljanja doseljenika s mletačkih stečevina od Istre do Bara, bratovština je s vremenom prerasla u zajedničku udrugu većine doseljenika s područja istočne jadranske obale i unutrašnjosti te je, osim doseljenika iz mletačkih priobalnih stečevina, uključivala i osobe podrijetlom iz različitih dijelova Kraljevine Hrvatske, Bosne i s područja Dubrovačke Republike.⁵⁸ Bilježenje iseljenika iz Crne Gore u ovoj je udruzi ubilježeno u nekoliko primjera. Jedan od razloga relativno rjeđeg spominjanja jest i činjenica da najveći dio arhivske građe pohranjene i danas u sjedištu bratovštine potječe tek od XVII. stoljeća odnosno iz razdoblja kada su iseljavanja iz ovoga kraja u Mletke već u znatnoj mjeri opala. Podatke o učešću Crnogoraca u radu bratovštine bilježimo u knjigama godišnjih

⁵⁸ O povijesti bratovštine Sv. Jurja i Tripuna u Mlecima postoji opsežna literatura. Vidi primjerice: N. LUKOVIĆ, *Bratovština bokeljskih pomoraca Sv. Đorđa i Tripuna u Mlecima*, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, sv. 4., Kotor 1957., str. 33.-43.; G. PEROCCO, *Carpaccio nella Scuola di S. Giorgio degli Schiavoni*, Venezia 1964.; ISTI, *Guida alla Scuola Dalmata dei Santi Giorgio e Trifone (detta San Giorgio degli Schiavoni)*, Venezia 1984.; L. ČORALIĆ, *Bratovština slavenskih doseljenika sv. Jurja i Tripuna u Veneciji. Izvori, historiografija i mogućnosti istraživanja*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, sv. 27., Zagreb 1994., str. 43.-57.; ISTA, *Bratovština Sv. Jurja i Tripuna u Mlecima u oporukama hrvatskih iseljenika*, *Croatica christiana periodica*, god. XVIII., br. 34., Zagreb 1994., str. 79.-98.; ISTA, "Scuola della nation di Schiavoni" – *hrvatska Bratovština sv. Jurja i Tripuna u Mlecima*, *Povijesni prilozi*, sv. 18., Zagreb 1999., str. 53.-88.; ČORALIĆ 2001., str. 215.-262.

izvješća sa skupštine bratovštine (*Capitolo grande*). Konkretni primjer odnosi se na crnogorskog iseljenika Stjepana Lukinog (*Steffano de Luca de Monte Negro*), koji se kao član Velikoga vijeća udruge bilježi u razdoblju od 1635. do 1648. godine.⁵⁹ Nakon toga nakratko prestaje spomen ovoga iseljenika u radu udruge, da bi, prema podacima o godišnjim izdacima bratovštine za pokop preminulih članova, saznali da je Stjepan preminuo 1651. godine te da je 1. studenog iste godine sahranjen prinosima iz bratimske blagajne, vjerojatno u neku od grobnica bratovštine unutar njezina sjedišta.⁶⁰

Povezanost Crnogoraca s bratovštinom koju su, kako svjedoči ime jednoga od njezinih svetaca zaštitnika, osnovali ponajprije iseljenici iz bokeljskog kraja (Kotora), razvidna je i na osnovi iščitavanja njihovih oporučnih spisa u kojima se, već na samom početku iskazivanja oporučnih legata, bratimske grobnice određuju kao mjesta oporučiteljeva posljednjeg počivališta. Tri primjera pritom se odnose na pokop oporučitelja u crkvi S. Zuanne di Furlani (S. Zuanne del Tempio), koja je do u drugu polovicu XVI. stoljeća bila sjedište bratima *Scuole degli Schiavoni* te u kojoj su se nalazile njihove grobnice. Tako, primjerice, Jelena pokojnoga Ivana *de Monte Negro* određuje da se njezino tijelo sahrani u spomenutu "furlansku" (prema tamošnjoj *Calle dei Furlani*) crkvu *in una cassa di legno*. Istu crkvu za svoje posljednje počivalište određuje i šoltanska iseljenica Simona, supruga Ivanice (*Zanetto*) Crnojevića, kao i crnogorski iseljenik Ivan Stjepanov, izrađivač mačeva u nedalekoj župi S. Provolo.⁶¹ Najizravnije spominjanje bratovštine bilježi oporuka crnogorskog iseljenika Ivana Petrovog, koji mjestom pokopa određuje *archis Schole nationis Schiavone* te za

⁵⁹ ASD, *Capitolar*, podaci uz navedene godine.

⁶⁰ ASD, LCS (1651. god.).

troškove pokopa (*per sepulturam*) bratovštini skjavunskih iseljenika dariva dva dukata.⁶²

Naposljetku, jednu od nezaobilaznih sastavnica iz vjerskog života iseljenika u Mlecima zasigurno su činili legati koji se odnose na crkvene ustanove u domovini. Ovi nam podaci svjedoče o neraskidivim vezama iseljenika sa zavičajem, o njihovim gospodarskim mogućnostima, ali su nam i dodatno posvjedočenje o onovremenoj crkvenoj i kulturnoj povijesti područja s kojih su se odvijala prekojadranska iseljavanja. U oporukama koje razmatramo u sklopu ovoga istraživanja dvije zaslužuju dodatnu pozornost. U prvom primjeru nije riječ o crnogorskoj, već šoltanskoj iseljenici Simoni, u dva braka supruzi iseljenika s područja Crne Gore. U svojoj drugoj oporuci, napisanoj 1570. godine u trenutku kada je već bila udovica, Simona sva svoja dobra ostavlja crkvi Sv. Marije na rodnoj Šolti. Iz prihoda sa njezinih dobara, koji će se namaknuti ulaganjem u neku nepokretnu imovinu (npr. zemljišni posjed) redovito će se za spas njezine duše u istoj crkvi držati mise zadušnice.⁶³ Značajem je zasigurno posebno vrijedna oporuka Đurđa Crnojevića, sadržaj koje nam je već dobro poznat u historiografiji. Obraćajući se, u obliku pisanja pisma, svojoj supruzi Isabetti Erizzo, Đurađ napominje kako je, bježeći iz Cetinja pred Osmanlijama, sa sobom ponio različite stvari, napose dragocjenosti iz crkvene i manastirske riznice. Spomenute crkvene stvari, zlatne i srebrene, od kositra, mjeda, svilene tkanine, slike svetaca, sudove, ukrasne i obredne čaše i ostalo crkveno posuđe, kao i rukopise i sve preostalo pokućstvo, a koje je Đurađ zavjetom poklonio manastiru

⁶¹ ASV, NT, b. 844., br. 117., 9. VII. 1556.; NT, b. 277., br. 338., 15. IX. 1558.; NT, b. 393., br. 450., 10. XII. 1582.

⁶² ASV, NT, b. 967., br. 214., 2. VII. 1543.

i crkvi Sv. Bogorodice Marije na Cetinju, želi da se ondje i vrate, jer pripadaju rečenom manastiru. Svjestan da bi nevraćanje rečenih crkvenih dragocjenosti značilo izdaju njegova, kao i zavjeta njegova oca Ivana, Đurađ moli svoju suprugu da stvari svakako vrati u manastir, “kako bi svi mogli vidjeti pravu ljubav, kojom si me ljubila, kad vide, da ljubiš i dušu moju poslije smrti”.⁶⁴

Sveukupni, prethodno raščlanjeni podaci, nedvojbeno nam svjedoče o raznovrsnim oblicima povezanosti crnogorskih iseljenika s mletačkim crkvenim ustanovama i duhovnim osobama. U sklopu ostalih sastavnica iz životnoga svakodnevlja, ovi su nam podaci važan prilog poznavanju njihove uključenosti i uklopljenosti u mletačku sredinu, tamošnji vjerski život i duhovnost, ali i njihovih gospodarskih mogućnosti, oblika povezanosti s pripadnicima useljeničkih skupina sa istočnoga Jadrana te – ne manje važno pozornosti – nereskidivosti sveza s matičnim krajevima.

Neželjen boravak u Mlecima: Nikola “de Monte Negro” u procesu mletačke inkvizicije

Život crnogorskih iseljenika u Mlecima nije se iskazivao samo u prethodno opisanim pojavama svakodnevnih, zakonski dozvoljenih i svakom žitelju uobičajenih aktivnosti, već je u ponekom slučaju predstavljao otklon u odnosu na onodobna društvena pravila te je smatran nezakonitim, neprimjerenim i sudski kažnjivim ponašanjem. Činjenica je da već i sam pojam “stranca” ili “useljenika” (*straniero*, *forestiere*) upućuje kako su useljenici u grad na lagunama, bez obzira iz kojih su

⁶³ ASV, NT, b. 442., br. 744., 24. II. 1570. Usporedi i: ČORALIĆ 1993., str. 82.

⁶⁴ I. KUKULJEVIĆ, nav. dj., str. 42.; M. MILOŠEVIĆ, nav. dj., str. 76.; ČORALIĆ 1993., str. 118.-119.

krajeva dolazili, unaprijed bili svrstani u zasebnu skupinu gradskoga žiteljstva, koja se, unatoč širokim pravima i mogućnostima djelovanja, ipak ponešto izdvajala od domaćeg starosjedilačkog stanovništva. Gradska uprava dozvoljavala je pritom gotovo neograničeno useljavanje te - poradi velikih potreba za radnom snagom u arsenalu, pomorskim djelatnostima i obrtima - nudila zapošljavanje i trajni ostanak svima koji su rješenje egzistencije tražili u mletačkoj sredini. Pazeći, međutim, da priliv useljenika ne ugrozi domaći živalj, mletačka uprava brižljivo je planirala razmještaj stanovanja i življenja doseljenika, promišljeno okupljajući pojedine vjerske i etničke skupine u za njih točno određene dijelove grada. Tako je, osim područja Ghetta (*Nuovo i Vecchio*) za Židove, sjedišta *Fondaco dei Tedeschi* za Nijemce i *Fondaco di Turchi* za islamizirane došljake iz Osmanskoga Carstva, za useljenike podrijetlom sa istočnojadranske obale prostor najintenzivnije koncentracije i okupljanja bio predjel Castello. Iako takav - tek djelomično planski i kontrolirani način naseljavanja useljeničkih skupina - može upućivati na nastojanje državne vlasti da nadzire i djelomično getoizira useljeničke zajednice, činjenica jest da je njihovo svakodnevno kretanje i obavljanje osnovne djelatnosti bilo u potpunosti slobodno. Stoga se primjeri okupljanja pojedinih useljeničkih skupina u određenim dijelovima grada ne mogu smatrati niti poistovjećivati s marginalizacijom useljeničkih skupina karakterističnom za neke druge zapadnoeuropske sredine. Primjere isključivanja crnogorskih iseljenika iz društvenoga života nije stoga moguće pratiti s obzirom na njihov useljenički status, već samo s obzirom na pojedinačne primjere izdvajanja, uzrokovane zakonski nedopuštenim djelovanjem. Jedan takav primjer bilježimo u spisima (procesima) mletačke inkvizicije (*Santo Uffizio, Savi all'eresia*), vrela važnog za osvjetljavanje niza sastavnica glede crkvenih i vjerskih prilika na

istočnojadranskoj obali i u Mlecima od XVI. do XVIII. stoljeća.⁶⁵ Spis nije opsežan, ne sadrži previše podataka i pojašnjenja, nedovršen je te sveukupno možemo kazati da je nalik brojnim istovrsnim procesima kakve je mletački Sveti oficij vodio u dugome razdoblju svoga djelovanja.⁶⁶ Središnji protagonist procesa, datiranog u 1569. godinu jest *Nicolò da Montenegro*, koji se osobno ne pojavljuje u istražnom postupku, već se njegovo ime bilježi u sklopu prijave mletačkih građana predstavnicima Svetoga oficija. Prvi svjedok istrage, koji ujedno i podnosi optužbu, jest vicentinski plemić Camillo Chieregano (Chieregatto; odvjetak ugledne tamošnje patricijske obitelji) koji izjavljuje kako je prije kraćeg vremena pribivao svetoj misi u crkvi S. Marco, a na kojoj se zbio prizor koji osobno procijenjuje skandaloznim i nedoličnim. Riječ je o incidentu, uzročnik kojega je bio njemu nepoznat Nikola iz Crne Gore, koji se – prema Chiereganovim riječima – tijekom službe Božje ponašao neprimjereno, čak i nakon što je na njegovo ponašanje pokušao utjecati ondje također nazočan mletački “cavalier” Marco Antonio (kojemu se prezime u izvoru ne navodi).

Svjedočanstvo o istome događanju iznosi potom i spomenuti vitez Reda Sv. Lazara Marco Antonio, također nazočan na misi u crkvi S. Marco. U svojem iskazu, slično svom prethodniku, također spominje “skandalozno” ponašanje crnogorskog

⁶⁵ O povijesti mletačke inkvizicije postoje brojna djela. Usporedi, primjerice: F. ALBANESE, *L’Inquisizione religiosa nella Repubblica di Venezia*, Venezia 1875.; G. COZZI (a cura di), *Stato, società e giustizia nella Repubblica Veneta (sec. XVI-XVIII)*, Roma 1980.; P. F. GRENDLER, *The “Tre Savii sopra eresia”, 1547-1606: a Prosopographical Study*, Studi veneziani, n. s., sv. 3., Venezia 1979., str. 283.-341.; A. OLIVIERI, *Fra collettività urbane e rurali e “colonie” mediterranee: L’Eresia” a Venezia*, u: *Storia della cultura Veneta*, sv. 3/III, Vicenza 1981., str. 468.-512.; P. PASCHINI, *Venezia e l’Inquisizione Romana da Giulio III a Pio IV*, Padova 1959.; B. PULLAN, *Gli Ebrei d’Europa e l’Inquisizione a Venezia dal 1550 al 1670*, Roma 1985.; A. ZANELLI, *Di alcune controversie tra la Repubblica di Venezia ed il Sant’Officio nei primi anni del Pontificato di Urbano VIII (1624-1626)*, Archivio Veneto, serie V, sv. 6., Venezia 1929., str. 186.-235. O žiteljima s hrvatskih područja u procesima mletačke inkvizicije usporedi: ČORALIĆ 2001A.

useljnika Nikole, za kojega navodi kako je već bio kažnjavan radi krivotvorenja novca te ga opisuje kao “huomo di malissima natura, vita, et conditione”. Čini se, prema ne pretjerano jasnom opisu događanja u crkvi, kako je Nikola neprimjerenim ponašanjem ometao tijek svete mise, ali i usput otuđio ondje prinesene milodare. Kao svjedoke koji su pribivali ovim zbivanjima, vitez Marco Antonio navodi spomenutog Chieregana i Bortolomea, mletačkog obrtnika s prebivanjem oko mosta Rialto. Ovim izjavama završava ovaj opsegom i sadržajem nevelik “dossier” o Crnogorcu Nikoli, o kojemu se tragom spisa mletačke inkvizicije ne zna ništa detaljnije. Vjerojatno je Sveti oficij, u to vrijeme opterećen množinom drugih i zasigurno mnogo bitnijih vrsta prekršaja (protestantizam i sl.), prekinuo daljnji tijek istrage. Moguće je samo pretpostaviti da je rješavanje ovoga slučaja, ne odveć bitnog i opasnog za ustroj mletačke crkve i društva, preusmjereno na neka druga tijela državne uprave.

Zaključak

Razdoblje XV. i XVI. stoljeća vrijeme je učestalih prekojadranskih migracija sa šireg područja istočnojadranske obale, velikim dijelom uvjetovanih općim vojnim i političkim prilikama značajke kojih su bila osmanlijska osvajanja, ratna razaranja i opća nesigurnost življenja na ratom zahvaćenim prostorima.

Dio ovih iseljavanja, koja su u pojedinim vremenskim odsječcima poprimala i opseg egzodusa i uzrokovale korijenite demografske promjene na ratom izrazito zahvaćenim krajevima, bio je upravljen i u Mletke – tada metropolu za pretežit dio istočnoga Jadrana, ali i gospodarsko središte koje je svojim novim žiteljima nudilo sigurnu egzistenciju i povoljnije uvjete življenja.

⁶⁶ ASV, SU, b. 26. (1569. god.). Prijepis procesa vidi u *prilogu 5*.

U prethodnim su poglavljima predstavljena iseljavanja “de Monte Negro”, područja pod kojime su onovremena mletačka vrela ponajprije razumijevala podlovcensko područje, odnosno širi cetinjski kraj. Područje kojime su desetljećima suvereno gospodarili velikaši Crnojevići, upravo s kraja XV. i tijekom XVI. stoljeća doživljava teško doba promjene vlasti, potpadanje pod osmanlijsko vrhovništvo te česte upravno-teritorijalne preobrazbe. Pobune i otpori novoj vlasti, nestanak Crnojevića s političke pozornice te opća nesigurnost, uzroci su poradi kojih se upravo u ovom razdoblju sa tog područja odvijaju nemala iseljavanja. Kao i za brojne žitelje sa šireg područja istočnojadranske obale i unutrašnjosti, i za crnogorske su izbjeglice i prognanike Mleci bili željeni, spasonosni grad i nada u novi i sigurniji početak.

Izvorna arhivska vrela nedvojbeno nam pokazuju da su tijekom iseljavanja, kao i druge temeljne sastavnice iz svakodnevlja crnogorskih iseljenika, u velikoj mjeri sukladna ostalim useljeničkim skupinama, ponajprije onima sa istočnojadranskog područja. Iseljavanja su najučestalija od konca XV. i tijekom prve polovice XVI. stoljeća. U gradu na lagunama crnogorski su se iseljenici, čuvajući svoje osobitosti i prepoznatljivosti, u cijelosti uklapali u novu sredinu te poput ostalih useljeničkih skupina davali svoj prinos mletačkom gospodarstvu i društvenoj povjesnici. Mjestom svoga stanovanja uglavnom su vezani uz siromašnije, rubne dijelove grada (župe u predjelima Castello i Cannaregio), a u svakodnevnoj profesionalnoj djelatnosti poglavito se bilježe u obrtničkim i pomorskim zanimanjima. Iako vrela bilježe i djelovanje imućnih i društveno iznimno cijenjenih iseljenika, kakav je bez dvojbe bio Đurađ Crnojević, većina iseljenih Crnogoraca pripadala je srednjem i nižem društvenom sloju gradskih pučana, skromnoga kapitala, bez posjedovanja nekretnina i s relativno uskim poslovnim vezama.

U sredini koja je, uz sve svoje raznolikosti, ponajprije bila katolička, te u kojoj je provedba crkvene unije opstojala do u drugu polovicu XVI. stoljeća, iseljenici iz Crne Gore uklapali su se u postojeće okolnosti te se njihovo vjersko svakodnevije i iskazivanje duhovnosti nije niti po čemu razlikovalo od drugih sugrađana. Crnogorci su u Mlecima ostvarivali i brojne prijateljske veze s domaćim, starosjedilačkim žiteljstvom, ali i s brojnim useljenicima iz drugih dijelova Apeninskoga poluotoka, kao i – čemu je pridodana posebna pozornost – sa useljeničkim skupinama iz drugih dijelova istočnoga Jadrana, sa kojima ih je vezivalo zajedništvo prognaničke sudbine, ali i – za novu sredinu toliko važna - sličnost jezika i međusobnog razumijevanja.

Sveukupno promatrajući raspoloživa vrela možemo zaključiti kako su crnogorska iseljavanja u Mletke sastavni, možda još uvijek nedovoljno proučen dio povijesti ove zemlje na prijelazu iz srednjeg u rani novi vijek. Jednako tako, za cijelovito razumijevanje povijesti društveno značajne i nekoć toliko brojne zajednice prekojadranskih iseljenika u Mlecima, crnogorska useljenička skupina zasigurno je jedna od istraživačke pozornosti vrijednih tema kojoj i u budućnim istraživanjima valja posvetiti dodatnu pažnju.

PRIOLOG 1.: Popis oporuka crnogorskih iseljenika u Mlecima (kronološkim redom)⁶⁷

- 1) Madalena relictā condām Bartolomeo dal Monte Negro (ASV, NT, b. 982., br. 67., 23. IX. 1404.).
- 2) Dyana de Cheruza uxor Dragisse de Montenegro (ASV, NT, b. 651., br. 45., 2. VI. 1482.).
- 3) Dragissa de Monte Negro (ASV, NT, b. 651., br. 68., 20. VII. 1482.).
- 4) Damianus de Monte Negro condām Iohannis de contrada S. Fusca (ASV, NT, b. 742., br. 12., 16. XII. 1493.).
- 5) Zorzi Cernovich (ASV, NT, b. 1183., br. 208., 22. X. 1499.).
- 6) Agneta uxor Radi de Monte Negro (ASV, NT, b. 753., br. 2., 16. I. 1505.).
- 7) Zanettus filus Pauli de Monte Negro mensurator ad salis de confinio S. Petri de Castello (ASV, NT, b. 959., br. 394., 25. VII. 1505.).
- 8) Chiara fia del Rado Milavichi de Monte Negro moier de Nicolò Trasta condām Novello Trasta (ASV, NT, b. 851., br. 5., 13. I. 1506.).
- 9) Maria uxor Nicolai de Monte Negro marangon de confinio S. Moysi (ASV, NT, b. 960., br. 556., 13. I. 1508.).
- 10) Franciscus de Monte Negro condām Georgii capselarius de confinio S. Leonis (ASV, NT, b. 959., br. 309., 24. XI. 1508.).
- 11) Stana uxor Lazari de Monte Negro marinarii de confinio S. Trinitatis (ASV, NT, b. 960., br. 684., 3. IX. 1517.).
- 12) Stephanus condām Andree de Monte Negro habitante in contrada de S. Maria Formosa in domibus magnifici domini Maphei Jacobi Victuri (ASV, NT, b. 44., br. 358., 28. IX. 1530.).

⁶⁷ Navedni su osnovni podaci iz oporuke: ime i prezime oporučitelja, ime oca (uz žene i podaci o suprugu), zanimanje, mjesto stanovanja prema župi, signatura u mletačkom Državnom arhivu i datum nastanka oporuke. Imena oporučitelja prenose se prema izvorniku odnosno u svojoj venetiziranoj inačici.

13) Petrus condam Damiani de Monte Negro factor legna in confinio S. Justine (ASV, NT, b. 413., br. 423., 1. I. 1532.).

14) Catarina uxor Stephani Iohannis de Monte Negro portatoris vinorum de contrada S. Trinità (ASV, NT, b. 209., br. 102., 17. IX. 1538.).

15) Lena relicta Damian de Monte Negro de confinio S. Silvestro (ASV, NT, b. 1101., br. 172., 26. XI. 1538.).

16) Vicenza fu Alexio de Monte Negro relicta in primo matrimonio Luca Bacichio et in secondo Andrea de Marco Toscan al presente consorte Bernardin fu Thomisii de Mafetti de Mozi mezzo del distretto Vicentino (ASV, NT, b. 641., br. 377., 1. X. 1540.).

17) Andriana condam Zorzi de Monte Negro (ASV, NT, b. 675., br. 94., 12. V. 1541.).

18) Lena filia condam Michael de Monte Negro relicta del Nicolò de Lunardo olim fante del officio delli Signori capi di decima de contrada S. Severo (ASV, NT, b. 63., br. 72., 12. V. 1541.).

19) Iohannes de Montenegro condam Petri de confinio S. Martini (ASV, NT, b. 967., br. 214., 2. VII. 1543.).

20) Anzola fu fiola del magistro Nicolò de Monte Negro et consorte de missier Piero Negro fo del missier Pruschocimo (ASV, NT, b. 984., br. 31., 25. VIII. 1544.).

21) Dimitri de Rado de Monte Negro barcarol della contrada de S. Simon Profetta (ASV, NT, b. 835., br. 114., 24. IX. 1544.).

22) Michaela fu de Damian da Monte Negro et mogier da Paulo da da Zara habitante in case del eccellentissimo cavalier signor Lorenzo Contarini in contrada S. Sofia (ASV, NT, b. 81., br. 802., 17. IV. 1547.; NT, b. 647., br. 640., 17. IV. 1578.).

23) Theodora condam Lucha de Monte Negro et moglier del Damian Caruzzi de Antivari habitante nella contrada de S. Severo nelle case delle monache di S. Lorenzo (ASV, NT, b. 845., br. 291., 9. I. 1552.).

24) Damian de Monte Negro condam Andrea filacanevo et mariner habitante in la casa della Carità nella contrada de S. Cancian (ASV, NT, b. 70., br. 76., 16. II. 1556.).

25) Helena fiola del condam Zuane de Monte Negro et relictia in terzo matrimonio del condam Polo filacanevo cantarin in la schola di S. Marco (ASV, NT, b. 844., br. 117., 9. VII. 1556.).

26) Catarina mogier Nicolò de Rado Schiavonetto de Monte Negro tentor in la contra de SS. Apostoli apresso il ponte de S. Zuane Crisostomo (ASV, NT, b. 412., br. 105., 30. VII. 1556.).

27) Simona da Solta sotto Spalato relictia in primo matrimonio del condam Andrea de Monte Negro mariner et in secondo condam Zuane de Cernovich de Monte Negro mariner de contrada S. Antonin (ASV, NT, b. 277., br. 338., 15. IX. 1558.; NT, b. 442., br. 744., 24. II. 1570.).

28) Clara filia condam Jubai de Vollana uxor Luca filio Stephani de Monte Nigro habitante a S. Eufemia a Zudecca (ASV, NT, b. 253., br. 50., 13. II. 1560.).

29) Margareta fu Damian de Monte Negro habitante in contrada de S. Marcilian (ASV, NT, b. 605., br. 34., 13. V. 1560.; NT, b. 389., br. 933., 1. IV. 1566.; NT, b. 388., br. 832., 3. VIII. 1571.).

30) Isabeta filia condam Damian de Monte Negro et consorte del missier Anastasio Soranzo fo Antonio della contrada de S. Zuane in Bragora (ASV, NT, b. 296., br. 218., 28. III. 1564.).

31) Elena uxor Zuane de Monte Negro bombardier del confin de S. Severo (ASV, NT, b. 279., br. 252., 17. XII. 1564.).

32) Catarina condam Piero de Montenegro et mogier de mistro Mattio squerariol della contrada de S. Pietro de Castello (ASV, NT, b. 706., br. 147., 30. XII. 1566.).

33) Peregrina fia del condam Luca de Montenegro et consorte del Marco Scalla Biancha de Icollori de contrada S. Zuane Novo (ASV, NT, b. 847., br. 617., 12. VII. 1570.).

34) Zorzi de Monte Negro condam Urban fante del missier Alvis Malipero fu de missier fantin del contrada de S. Margareta (ASV, NT, b. 782., br. 923., 29. XI. 1571.).

35) Helena mogier Pasqualin del condam Jacomo Grandis marangon da casse et fiola del condam Juro de Murlachia de contrada S. Pantaleon (ASV, NT, b. 616., br. 135., 17. V. 1572.; NT, b. 683., br. 659., 4. VI. 1581.).

36) Franceschina relictta Damiani de Monte Negro calderier (ASV, NT, b. 646., br. 324., 8. X. 1575.).

37) Maria filia condam Luca de Monte Negro et consorte se Santo Fior fu Zuane Andrea habitante a S. Provolo apresso S. Zaccaria (ASV, NT, b. 442., br. 638., 22. X. 1575.).

38) Cornelia filia condam Luca de Monte Negro et relictta del Mattio Rossiero scarcer in la Zudecca in contrada S. Eufemia della Zudecca (ASV, NT, b. 645., br. 151., 2. VI. 1579.).

39) Zuane de Steffano de Montenegro spader della contrada de S. Provolo (ASV, NT, b. 393., br. 450., 10. XII. 1582.).

40) Domenigo condam Antonio Montenegro filacanevo de contrada S. Euffemia della Zudecha (ASV, NT, b. 72., br. 73., 12. IX. 1619.).

PRILOG 2.: Prijepis oporuke Mihaele pokojnoga Damjana iz Crne Gore, supruge Pavla Zadranina (ASV, NT, b. 81., br. 802., 17. IV. 1547.).

Volendo ordenar il presente di miei beni io Michaela fu de Damian da Monte Negro et mogier da Paulo da da Zara habitante in case del eccellentissimo cavalier signor Lorenzo Contarini in contrada S. Sofia, sana per la Dio gratia di mente et intelletto et del corpo mio ho fatto chiamar et venir da mi Carlo Bianco nodaro di Venezia, qual ho pregato il dovesse scriver questo mio testamento et dopoi la mia morte comprirlo et roborarlo con le clausule consuete secondo questo luogo di Venezia per il qual raccomandando l'anima mia al suo creator Iddio et a tutta la celeste corte.

Lasso herede universale de tutti li miei beni presenti et futuri che mi potesseno asspetar per ogni via et modo a Paula mia fia.

Lasciando commissario mio et governor de detta mia fia et delli miei beni il magnifico signor Marin Contarini fratello del ditto signor finchè ditta Paula fia mia se mariderà et se ditta mia fia morisse inanzi che la se maridi in questo caso lasso a Zuane fio di Anastasio Soranzo mio cugnado ducati diese et altri ducati diese a Barbara fia di Marco mio cugnado et il resto voglio che sii de la magnifica madonna Orseta Contarini moglie del magnifico signor Zuane Francesco.

Lasso per il ditto mio commissario che siano dispensati ducati diesi a poveri per l'anima mia come a loro parerà.

Io Mattio Marinis telarior fu del missier Roberto fu testimonio pregato et zurato sottoscritto.

Io prete Pietro Trinco officio de S. Sofia fu testimonio pregato et zurato sottoscritto.

PRILOG 3.: Prijepis oporuke Jelene pokojnoga Ivana iz Crne Gore, udovice u trećem braku pokojnoga tkalca Pavla (ASV, NT, b. 844., br. 117., 9. VII. 1556.).

Io Helena fiola del condam Zuane de Monte Negro et relictà in terzo matrimonio del condam Polo filacanevo cantarin in la schola di S. Marco sana per l'Iddio gratia della mente, intelletto et etiam del corpo volendo ordinar li fatti miei et li beni miei non lassar indisposti et inordinati ho fatto venir ad mi Pietro Renio notario pubblico di Venetia in casa di Zuane Nadal mio nipote della contrada di S. Provolo et pregato esso chel vogli scriver questo mio testamento et ultima volontà per il qual prima raccomando l'anima mia al mio creator signor Giesù Christo et alla sua Beatissima Matre Vergine Maria et a tutta la corte celestial.

Item voglio et ordino che siano miei commissarii et de questo mio testamento executori il reverendo prete Bonetto capellano de S. Severo et Zuane Nadal mio nipote quali prego che quanto per questo mio testamento ordinerò tanto dapoi la morte mia vogliano exequir et quando piacerà al mio Signor Dio voglio chel corpo mio sia sepulto a S. Zuanne de Furlani in una cassa de legno con quella spesa parerà alli ditti miei commissarii.

Item lasso et voglio che siano ditte messe davanti sia sepulto il mio corpo.

Item lasso ad Agnesina mia nezza un bohasin et doi camise.

Item lasso a mia nezza Cecilia che sta a S. Trovaso doi sechi et due camise.

Item lasso a Zuanne jacomò saner mio nepote ducati doi et a prete Pasqualin suo fradello altri ducati doi.

Il residuo veramente de tutti li miei beni mobili et stabili, presenti et futuri lasso a Lena mia nezza e Felicia sua figlia.

Io prete Francesco di Rossi del condam Zuanne del Castel Franco habita al presente de contrada S. Cancian.

Io Giacomo Antonio condam Piero nella contrada S. Lio.

PRILOG 4.: Inventar imovine Stane, supruge mornara Lazara iz Crne Gore (ASV, NT, b. 960., br. 684., 3. IX. 1517.).

Inventario delle cose et beni della condam donna Stana olim moier signor Lazaro de Monte Negro:

Et primo una tazza de argento de onze 10.

Item una filza de tondini de argento n. 72.

Item doi anelli ligadi in oro, cioè una perla et uno d'oro bello.

Item centure due, una stretta cum passeti quadri et una vecchia cum passeti sette.

Item bizardi doi forniti d'arzeno alla damaschina uno cum la sua cadanella et piron et l'altro senza cadanella et piron.

Item quattro pironi d'arzeno.

Item tre coschiette d'arzeno.

Item camise de donna 12 nuove et 2 para de intimelle nuove.

Item doi para de linzuoli nuovi.

Item fazioli 4 nuovi.

Item doi spaliere.

Item tapedi 7 de diverse sorte.

Item una investitura de samito paonazzo nuova non fornita.

Item una pezza de samito paonazzo.

Item brazza 5 de samito nigro.

Item doi pezzi de tella bombasina.

Item una vesta de panno paonazzo bona fodrata de cendato carmisino cum meneghe a comedo.

Item una vesta de panno paonazzo fodrata de dossis cum meneghe.

Item una vesta de panno negro fodrata de volpe cum meneghe.

Item una antiporta facta alla morescha.

Item una vesta de panno negro de donna vecchia cum la sua cappa.

Item una investitura de panno paonazzo de Fiandra senza meneghe de mezza vita.

Item una felzada barcarescha nuova.

Item altre tre felzade barbaresche e usade tutte 5 bianche.

Item bochasini bianchi usati.

Item una traversa nuova integra.

Item 4 mezze traverse nuove.

Item 2 camisotti bianchi usati.

Item un mantille tondo.

Item una cortina de botona usada.

Item 4 letti con cavazali 3 et cusini 6.

Item doi sechi de rame.

Item tre caldiere de rame, una granda et doi piccole.

Item doi cadene de fuoco.

Item una fersora.

Item tre telle de fiandra.

Item una credenza.

Item casse sei.

Item un caretello.

Item una mezza cortina de rassa.

Item doi banchaletti usati.

PRILOG 5.: Prijepis istražnog procesa protiv Nikole iz Crne Gore (Santo Uffizio, b. 26., 1569. god.)

Magnificus et Excelentissimus Dominus Camellus Chiereganus filius quondam domini Hierolimi Vicentinus testis iuratis. Et interrogatus se a questi giorni passati andendo alla santa messa nella chiesa di S. Marco al Capitello occurse cosa alcuna over altro che lo scandalossasse, respondit: Io dirò a Vostri Signori Illustrissimi quello che mi viene a messe uno chi questi giorni che possono essere circa 10 giorni che non me lo ricordo, ritrovandomi ad odir la messa vidi uno che ci chava danari in piedi, quale all'ora io non lo conosceva, che qui fu al levar quel Santissimo Sacramento che fece il sacerdote non si moveva dovesse il cavalier signor Marc'Antonio fedel qual medissimamente aldira la messa come faceva anchora io, et tirolo per la cappa con dirli et farli motte che si levasse davanti et mi par che gli licesse che li si dovesse ingennochiar quel tale all'ora si volto con faccia serbata come mi parse et di disse queste over simil parole: Attendere ai fari vostri, et non habbisse cura dagli altri et si tirò così un poco da una banda ne vidi chel ze ingennochiasse, ne facessero reverentia al sacramento anzi li tolto in un certo modo.

Interrogato se qual tal si cavo la bereta, respondi: per il vero attendeva alle mie mano et non credo più presto che non che desi.

Interrogato dixit: ho poi messo chel si domanda Nicolò da Montenegro et lo non conosce ne se lo vedesse et quel etc.

Illustrissimi et Reverendissimi Signori della Santissima Inquisitione

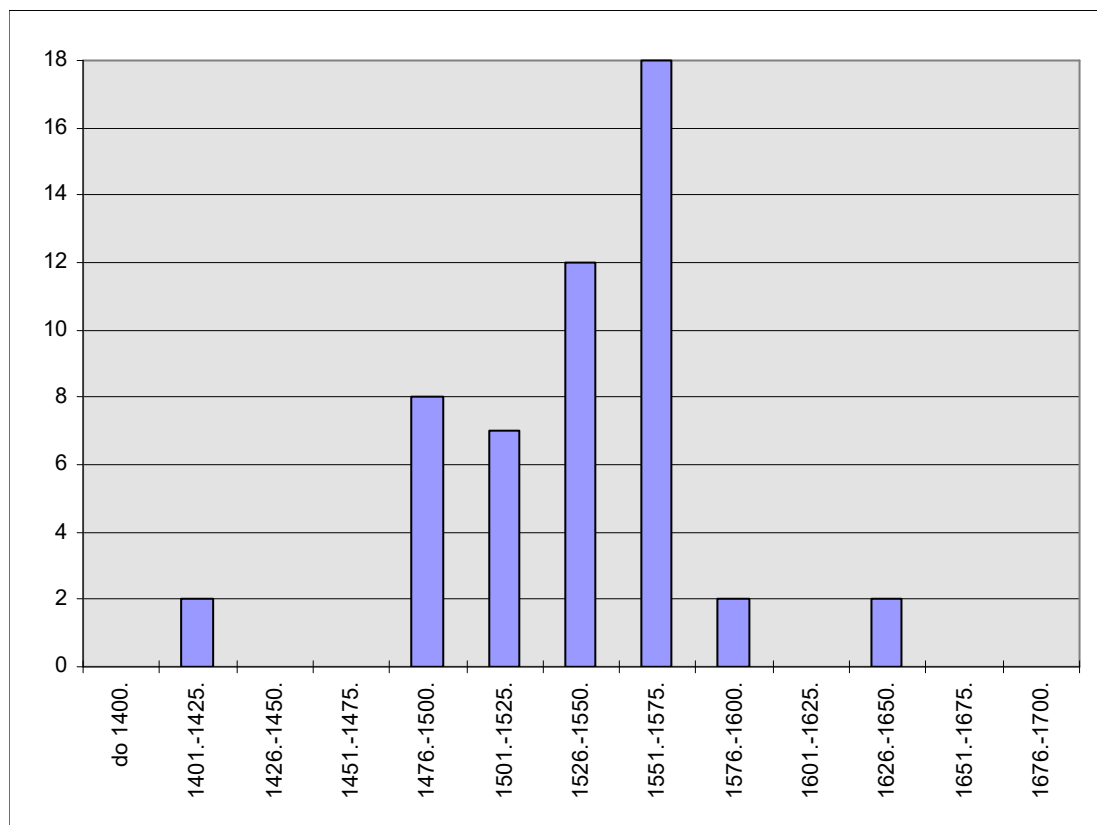
Essendo debito di ogni christiano vero di essaltar la vera fede di Giesù Christo Redentor Nostro, et che anechilar le heresie che vanno serpendo tutta via col mal essemplio, et pessimo effetto. Hor passo a me Don Marco Antonio fedele cavalier dell'ordine di San Lazzaro si per zelo di creder essaltata la santa fede cattolica, come per delecto del sacrosanto segno che io porto di appalesar un fatto a questo Sacro Tribunale come quello che di grandissimo scandallo, acciò che vegano com'è suo solito di ridur nella bona strada gl'heretici, volendo io venir a penitenze overo con l'ostenative loro siano castigati per separarli, et farli discernere dalli buoni e veri cattolici, al che mi son mosso per puro zelo di

Redentore et non per alcun desiderio di utilità che perciò mi potesse nascer e di che nego l'Illustrissimi et Eccellentissimi Signori Vostri me faccino far particolar nota.

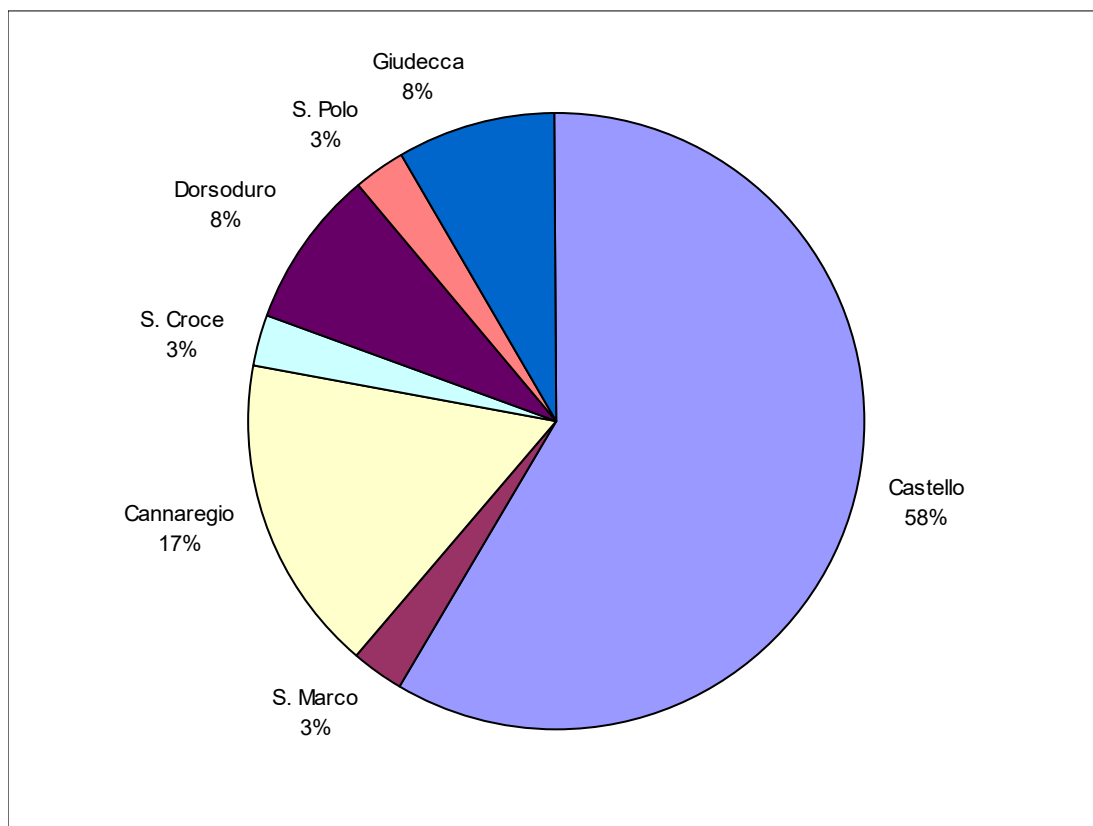
Dico adoque che ritrovandomi alli giorni passati una mattina in chiesa di S. Marco a messa al capitello del Miracoloso Crocifisso essendo stato detto l'evangelio, et essendomi ingennochiato per dir le mie solite orationi mi si posse inanzi uno che io non conosceva all'hora in piedi ferme tra l'altare, et me stando io coltello il che io soportai pacientemente far farlo che si venne all'ellevatione del Santissimo Corpo del Salvator Nosto al qual segno vedendo che costrui non si moveva ponto, ma solleva a me la veduta, con segno di modestia lo tirai per la cappa, acciò che s'ingennochiasse passando che occupato in altro non ponesse mentre quello che si conveniva; ma lui volgendosi a me con un volto severo, et disendomi ghel'huomo non vi pigiate faza cura di me ma attendete a voi si tiro al quanto indietro et volto a fatto le spalle all'altare temendo sempre la beretta in capo con tutto che si venisse all'elemosine del Santissimo Corpo di Nostro Signore. La qual cosa commesse me et scandalizzo, come credo facesse anco altri segli, posevo messe, che io fui in ge'istante per farne una dimostrazione conveniente, se la riverenza del luoco non m'havesse risentita. Non di meno mi resto talmente nel cuore impressa la memoria di questo accidente, ch'io Vi ho convenuto pensar sempre et ragionardove con siversi son venuto in cognitione che quello tale è un Nicolò da Monte negro già bandito per falsario, et al presente di nuovo presentato per l'inquisitione medesima, et huomo di malissima natura, vita, et conditione, tal che mi son confermato in opinione che possi esser facilmente che'egli non credi non solo nella Santissima Evangelia, ma in credeva altra cosa buona cioè far desse il buon christiano, però non havendo io indagarne più oltre, non dessendo esser suo giudice, ho deliberato sgravar la mia coscienza et darne notici alli Illustrissimi Signori Vostri acciò pigliatame le debita informatione me facciano colla provigione che si conviene, che'io non me aspetto altro salvo del merito, che per quela christiana volontà non puo venire da superiori cosi. A questo fatto Vi so presente il Signor Camillo Chieragato dottor Vicentino che mi era ingennochiato apresso, et un missier Bortolomeo cimador in Rialto, vi potevano esser moltri altri ...

Io D. Marc'Antonio fedel.

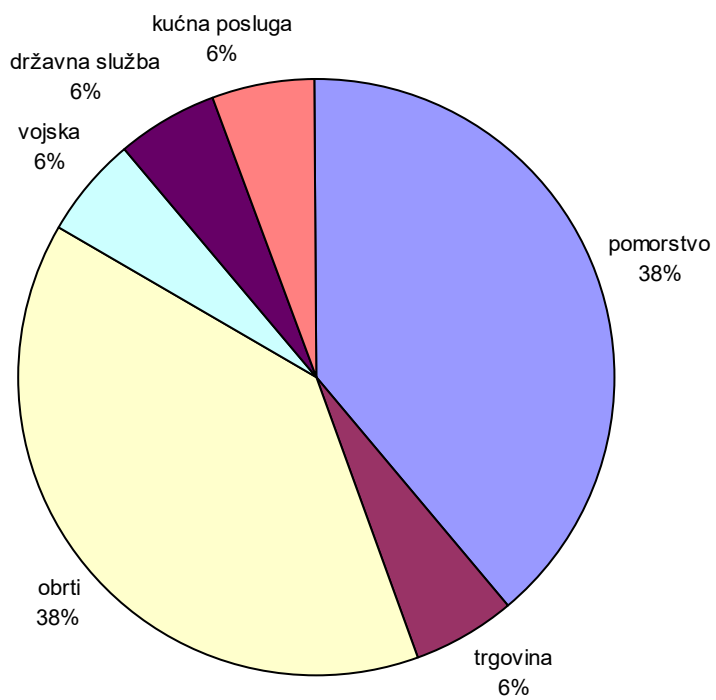
PRILOG 6.: Učestalost iseljavanja Crnogoraca u Mletke prema godini nastanka oporuke

PRILOG 7.: Mjesta stanovanja crnogorskih iseljenika u Mlecima

PRILOG 8.: Zanimanja crnogorskih iseljenika u Mlecima

SUMMARY

LOVORKA ČORALIĆ

A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF MONTENEGRIN IMMIGRANTS TO VENICE (FROM THE FIFTEENTH TO THE SEVENTEENTH CENTURY)

Key words: *Monte Negro, Venice, the Republic of Venice, migrations, the Middle Ages, Early Modern Age*

The article, based on the source materials from Venetian archives (*Archivio di Stato di Venezia, Archivio della Scuola Dalmata dei Ss. Giorgio e Triffone*) and on the previous results of historiography, presents main directions from the history of migrations from Monte Negro to Venice in the period from the fifteenth to the seventeenth century. Chronological frame and periods of the most frequent migrations of the Montenegrins to Venice has been discussed, the way they were called in sources, places of their residence within the Venetian *sestieri* and parishes, their occupations, economic means and standard, their everyday life within the circle of their families and friends, religious life and relations with Venetian ecclesiastical institutions and individuals, as well as their connections to the community of immigrants from the wider area of East Adriatic coast. In the conclusion, it is emphasised that migrations of the Montenegrins to Venice are an important, but not satisfactorily researched segment of history of this area and that they were an integral part of trans-Adriatic communications during the transitional period from the Middle Ages to the Early Modern Age.